

Organizace předmětu IB030

Úvod do počítačové lingvistiky

Aleš Horák

E-mail: haless@fi.muni.cz
http://nlp.fi.muni.cz/poc_lingv/

Obsah:

- ▶ Organizace předmětu IB030
- ▶ Počítačová lingvistika
- ▶ Situace na FI MU

Hodnocení předmětu:

- ▶ závěrečná písemka (max 80 bodů)
  - dva řádné a jeden opravný termín
- ▶ průběžný úkol (max 20 bodů)
- ▶ hodnocení – součet bodů za písemku i úkol (max 100 bodů)
- ▶ rozdílly **zk**, **k**, **z** – různé limity
např.:

A	80 – 100
B	73 – 79
C	65 – 72
D	58 – 64
E	50 – 57
F	0 – 49

K	45 – 100
Z	40 – 100

Základní informace

- ▶ přednáška je nepovinná
- ▶ cvičení – občas doporučené malé úkoly
- ▶ jeden hodnocený úkol:
  - zpracování zadané oblasti (algoritmu, programu, formalismu) do eseje
  - vytvoření specifikované sady dat (gramatika, záznamy v lexikonu) pro jeden ze systémů vyvíjených na FI MU
  - odevzdání ve 2/3 semestru (bude upřesněno)
- ▶ web předmětu – http://nlp.fi.muni.cz/poc_lingv/
- ▶ slajdy – průběžně doplňovány na webu předmětu
- ▶ kontakt na přednášejícího – Aleš Horák <haless@fi.muni.cz>
(Subject: IB030 ...)

Literatura

Pala, Karel: **Počítačové zpracování přirozeného jazyka**, Brno FI MU, 2000. 190 s.

Allen, James: **Natural language understanding**, Redwood : Benjamin/Cummings Publishing, 1995, 654 s.

The Oxford handbook of computational linguistics, ed. by Ruslan Mitkov. Oxford University Press, 2003, 784 s.

Chomsky, Noam: **Syntaktické struktury**, Praha : Academia, 1966. 209 s.

Materna, Pavel - Štěpán, Jan: **Filozofická logika: nová cesta?**, Olomouc (Univerzita Palackého), 2000. 127 s.

slajdy na webu předmětu

Náplň předmětu

- ▶ počítačové zpracování přirozeného jazyka (*Natural Language Processing, NLP*)
- ▶ roviny jazyka
- ▶ reprezentace morfologických a syntaktických struktur
- ▶ analýza a syntéza: morfologická, syntaktická, sémantická
- ▶ formy reprezentace znalostí o lexikálních jednotkách
- ▶ porozumění jazyku: reprezentace významu věty, inference a reprezentace znalostí

Co je "počítačová lingvistika"

Lingvistika:

- ▶ **jazykověda** (*lingua* = lat. *jazyk*)
- ▶ věda o jazycích, jejich třídění, stavbě, zvukové i psané podobě
- ▶ zkoumá strukturu jazyka – slovtvorba, kombinace slov do vět, význam věty, ...

Počítačová lingvistika:

- ▶ od 60. let, *Computational linguistics*, často **NLP** (*Natural Language Processing*)
- ▶ spojení **umělé inteligence** (informatiky) a **lingvistiky** – jako jedna z **kognitivních věd**
- ▶ zkoumá problémy **analýzy** či **generování** textů nebo mluveného slova, které vyžadují určitou (ne absolutní) míru porozumění přirozenému jazyku strojem.
- ▶ tvoří **jazykové modely** – pojmy **algoritmus**, **datová struktura**, **(formální) gramatika**, ...

Turingův test

- ▶ z roku 1950, založen na tzv. **imitační hře**
- ▶ úkol – **program komunikující jako člověk**
- ▶ zahrnuje:
  - zpracování přirozeného jazyka (NLP)
  - reprezentaci znalostí (KRepresentation)
  - vyvozování znalostí (KReasoning)
  - strojové učení
  - (počítačové vidění)
  - (robotiku)

- ▶ od 1991 – **Loebnerova cena** (*Loebner Prize*) → každý rok \$2000 za "nejlidštější" program, nabízí \$100.000 a zlatá medaile za složení celého Turingova testu

Eliza, Parry, ...

- ▶ **Eliza** – Joseph Weizenbaum, MIT, 1964–66
- ▶ program napodobující chování psychoterapeuta:

```

young woman: Men are all alike.
eliza: In what way?
young woman: They're always bugging us about something.
eliza: Can you think of a specific example?
young woman: Well, my boyfriend made me come here.
eliza: Your boyfriend made you come here?
young woman: He says I'm depressed much of the time.
eliza: I am sorry to hear you are depressed.
young woman: It's true. I'm unhappy.
  
```

- ▶ **Parry** (Kenneth Colby, 70. léta), protějšek Elizy – počítačová simulace pacienta postiženého paranoiou
- ▶ oba využívají spíše "**triky**" než analýzu
- ▶ praktický význam – tzv. **expertní systémy**

Historie počítačové lingvistiky

- ▶ 1957 – rusko-anglický překlad
- ▶ Chomsky (60. léta) – generativní gramatika, vrozenost jazyka, ...
- ▶ strojový překlad není ani dnes dokonalý – potřebuje porozumět obsahu textu (Paretův zákon – pravidlo 80/20)
- ▶ problémy – víceznačnost, množství významů slov, různé způsoby užití slov k vyjádření významu, “Commonsense” a lidské uvažování
- ▶ Robert Wilensky: NLP je “AI-complete”
- ▶ 80. a 90. léta – rozvoj formalismů pro syntaktickou analýzu PJ (LFG, LTAG, HPSG)
- ▶ současně – zkoumání kvality statistických metod s rozsáhlými daty → srovnatelné výsledky!
- ▶ 90. léta až 200x – tvorba zdrojů vyšší úrovně (syntakticko-sémantické lexikony, wordnety, ...)
- ▶ stále není na obzoru splnění Turingova testu

Přednášky se vztahem k NLP na FI MU

- ▶ specializace **Zpracování přirozeného jazyka**, obor **Umělá inteligence a zpracování přirozeného jazyka**
- ▶ certifikát **Euromasters in Speech and Linguistics**
- ▶ vybrané přednášky:

IB030	Úvod do počítačové lingvistiky	Horák
IB047	Úvod do korpusové lingvistiky a počítačové lexikografie	Pala, Rychlý
IV029	Logická analýza přirozeného jazyka	Materna
PB016	Úvod do umělé inteligence	Horák
PB125	Řečová komunikace a dialogové systémy	Cenek, Kopeček
PV056	Vyhledávání znalostí v databázích	Popelínský
PV122	Formální struktura přirozeného jazyka	Peňáz

Cíle počítačové lingvistiky

Významné úkoly v NLP:

- ▶ analýza přirozeného jazyka – morfologická, syntaktická, sémantická
- ▶ generování přirozeného jazyka
- ▶ syntéza a rozpoznávání řeči
- ▶ strojový překlad (*Machine translation*)
- ▶ odpovídání na otázky (*Question answering*)
- ▶ získávání informací (*Information retrieval*)
- ▶ extrakce informací (*Information extraction*)
- ▶ korektura textu (*Spell-checking, Grammar checking*)
- ▶ výtah z textu (*Text summarization*)

NLPlab – laboratoř ZPJ na FI MU

- ▶ sdružení lidí (studentů Bc., Mgr. a PGS i zaměstnanců) z **oblasti NLP**
- ▶ webový server nlp.fi.muni.cz
- ▶ fyzicky – 3 “skleníky” ve 2. patře budovy B:
  - místnost LSD – laboratoř řeči a dialogu (doc. Kopeček)
  - 2 místnosti NLP – laboratoře zpracování přirozeného jazyka (doc. Pala)
- ▶ vlastní laboratorní servery a stanice s OS Linux
- ▶ řeší několik velkých grantových projektů, pořádá **mezinárodní konference** (TSD, GWC, Lexicom, ...)
- ▶ práce studentů:
  - “malé projekty,” které se využijí v rámci “velkých projektů”
  - bakalářské, diplomové i disertační práce
  - někdy i zaměstnanecký poměr
- ▶ **PV173 Seminář Laboratoře zpracování přirozeného jazyka** – pravidelná společná výměna informací

NLP projekty a SW na FI MU

Vybrané projekty:

- ▶ **ajka** – morfologický analyzátor
- ▶ **i.par** – editor morfologické databáze
- ▶ **synt**, **klara**, **zuzana** – syntaktické (a logický) analyzátoři
- ▶ **GDW** (Grammar Development Workbench) – GUI pro vývoj gramatiky
- ▶ **visdic** – editor wordnetů
- ▶ **DEB** – platforma pro XML databáze
- ▶ **verbalex** – slovník slovesných valencí
- ▶ **bonito**, **manatee**, **Word Sketches** – korpusový manažer
- ▶ **demosthenes**, **text2phone (mbrola)** – syntetizátory řeči
- ▶ **uio** – inteligentní odpovídač
- ▶ **Visual Browser** – grafické znázornění (sémantických) sítí
- ▶ korpusy, slovníky, encyklopedie, ...

Struktura jazyka

Roviny analýzy jazyka. Fonetika

Aleš Horák

E-mail: hales@fi.muni.cz
http://nlp.fi.muni.cz/poc_lingv/

Obsah:

- ▶ Roviny analýzy jazyka
- ▶ Fonetika a fonologie

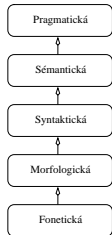
Struktura jazyka zahrnuje informace o:

- ▶ co jsou **slova** (slovní tvary a jejich složky – morfémy)
- ▶ jak se slova (větné složky) kombinují do **vět**
- ▶ co slova označují, jaké jsou jejich **lexikální významy**
- ▶ jak se **význam věty** skládá z významů slov a slovních spojení (větných složek)

zpracování jazyka dále potřebuje:

- ▶ obecnou (encyklopedickou) **znalost světa** (ontologie)
- ▶ **inferenční mechanismus**
- ▶ znalost **kommunikační situace**

Roviny analýzy jazyka

znalosti struktury jazyka jsou propojeny **hierarchicky**jazykové **roviny**:

- ▶ **fonetická**
- ▶ **morfologická**
- ▶ **syntaktická**
- ▶ **sémantická**
- ▶ **pragmatická**
- ▶ kontextová
- ▶ znalost základní ontologie
- ▶ jazykové metaznalosti

Roviny analýzy jazyka – pokrač.

- ▶ **fonetická** – postihuje vztahy mezi zvuky používanými v (mluveném) jazyce, jejich skládání do slabik a slov
foném – nejmenší jednotka jazyka, která může **odlišit** význam nadřazených jednotek

kosit / nosit fonémy *k* a *n* odlišují dvě slovačasto odpovídají *znakům* → vždy ale označují *zvuky*

- ▶ **morfologická** – interní struktura slov, skládání slov z menších jednotek
morfém – nejmenší jednotka, která může **nést** význam
pří-lež-it- **pří** – prefix (*blízko*)
-ost-n-ými: **lež** – lexikální kořen (*ležet*)
it – adjektivní derivační sufix (*ten, který*)
ost – substantivní derivační sufix (*ta skutečnost, že*)
n – adjektivní derivační sufix (*charakteristický pro*)
ými – gramatický afix (*instrumentál plurálu*)

Roviny analýzy jazyka – pokrač.

- ▶ syntaktická – struktura větných frází
popisuje, jak vypadá **gramaticky správná věta**, většinou pomocí **pravidel gramatiky**
syntaktický analyzátor – nástroj, který analyzuje vstup na základě gramatiky
na výstup dává různé info, např. derivační stromy
- ▶ sémantická – význam výrazů přirozeného jazyka a jejich kombinací
hodně závisí na zvolené **sémantické reprezentaci**
logická analýza věty – strukturální část sémantické analýzy
- ▶ pragmatická – zkoumá vztah mezi výrazy přirozeného jazyka a **kontextem**
často se do ní řadí znalost **komunikační situace, základní ontologie a jazykových metaznalostí**

Fonetika a fonologie

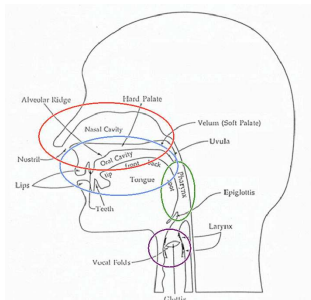
Fonetika:

- ▶ studuje **produkci, přenos a příjem** jazykových zvuků
- ▶ má klíčový význam např. pro oblast automatického **rozpoznávání a syntézy řeči**
- ▶ není tradičně chápána jako součást gramatiky jazyka

Fonologie:

- ▶ **fonologický systém** jazykových zvuků v **určitém jazyce**
- ▶ pracuje s **gramatikou** řečových zvuků
- ▶ pomocí gramatických pravidel popisuje historické změny i současné alternace

Kde vznikají jazykové zvuky?

Členění řečového proudu

řečový proud:

- ▶ nejsou mezery mezi slovy
- ▶ nejsou žádné izolované zvuky
- ▶ přesto všechny jazyky pracují s lingvistickými jednotkami jako separátními

orofón – fráze, které zní stejně/podobně, ale mají jiný obsah

It's not easy to recognize speech.
It's not easy to wreck a nice beach.

Fonetické jednotky

▶ foném (*phoneme*)

- ▶ základní jednotka **zvukového systému** jazyka
- ▶ foném je *abstraktní věc*, konkretizuje se pomocí *fónů* (viz dále)
- ▶ např. v **češtině** – 37 fonémů:

a, a:, b, ts, tS, d, d', dz, dZ, e, e:, f, g, h\, x, i, i:, j, k, l, m, n, n', o, o:, p, r, r', s, S, t, t', u, u:, v, z, Z

▶ fón (*phone*)

- ▶ **řečový zvuk** z hlediska jeho **fyzikálních charakteristik** (zvuková vlna určitého tvaru)
- ▶ bez zařazení k zvukovému systému jazyka
- ▶ jeden **foném** odpovídá **množině** fónů
- ▶ **alofón** určitého fonému = jeden z množiny fónů tohoto fonému
např. **nosit**, **ban**ka****

Fonetická transkripce

- ▶ jeden z nepoužívanějších **nástrojů fonetiky**
- ▶ **převod** řečového proudu do oddělených, lingvisticky významných **symbolických jednotek**
- ▶ používá se standardních **fonetických abeced** (viz dále)
- ▶ **široká** × **úzká** (broad/narrow) transkripce = převod *do fonémů/fónů*
- ▶ důvody pro tento převod:
  - nedostatečnost písmenného zápisu
    - jedno písmeno → různý zvuk **vypít** [v] / **vpustit** [f]
    - jeden zvuk → různá písmena **chovat** [x] / **shánět** [x]
  - mezijazykové variace v písmenném zápisu
    - 'k' → 'c' v latinském **canis**, 'ch' v italském **Chianti**
    - 'c' → 'ch' v anglickém **cheat**, 'ci' v italském **ciào**
  - jeden foném může být zaznamenán více písmeny
např. 'f': → 'f' v českém **fyzika**
→ 'gh' v anglickém **laugh**
→ 'ph' v řeckém **philosophia**

Fonetické abecedy IPA a SAMPA

IPA:

- ▶ *International Phonetic Alphabet*
- ▶ vznikla v roce 1886 v Paříži, od té doby mnoho revizí (poslední 1996)
- ▶ speciální znak pro vyjádření každého **fónu**
- ▶ mezinárodně **standardní zápis** – jsou k dispozici tabulky a fonty
- ▶ *Unicode* – speciální IPA znaky v rozsahu U+0250–02AD

SAMPA:

- ▶ *Speech Assessment Methods Phonetic Alphabet*
- ▶ vznikla v projektu SAM (Speech Assessment Methods) v letech 1987–89
- ▶ **strojově čitelná** fonetická abeceda
- ▶ <http://www.phon.ucl.ac.uk/home/sampa/>

IPA – souhlásky

v americké angličtině

	labial	labio-dental	interdental	alveolar	palatal	velar	glottal
stops	p b			t d		k g	
fricatives		f v	θ ð	s z	ʃ ʒ		h
affricates					tʃ dʒ		
nasals		m		n		ŋ	
liquids lateral retroflex				l r			
glides	w				j		

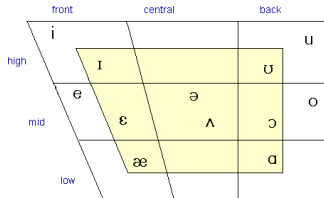
IPA – souhlásky ve slovech

p plate, piece, spin, capital, stop, tramp
 t trip, time, winter, retire, wait, front
 k kite, climb, character, rocket, back, sink
 b bill, brush, sober, ramble, sob, bulb
 d dark, drive, redden, ponder, head, hard
 g go, grease, rigor, anger, log, iceberg
 m man, mile, remorse, ample, climb, harm
 n nice, know, enough, cunning, sign, burn
 ŋ finger, singer, drunk, rang, thing
 θ thank, three, ether, panther, path, birth
 ð then, these, feather, breathe
 f fit, fly, effort, perform, enough, Ralph
 v very, view, every, prevail, love, starve

e ceiling, slim, psychology, Pacific, nasty, pass
 z zoo, zipper, hazard, prison, cares, breeze
 ʃ shore, sugar, nation, rash, Porsche
 ʒ (genre), visual, measure, decision, massage
 h hat, who, ahead, perhaps
 tʃ China, cheap, ritual, teaching, beach, punch
 dʒ jump, pidgeon, reject, individual, ridge, engine
 l light, look, pillow, applaud, salt, ball, girl
 r real, row, around, part, care, hear
 w wind, was, await, swim, queen
 j yes, use, beyond, beauty, punitive

IPA – samohlásky

v americké angličtině

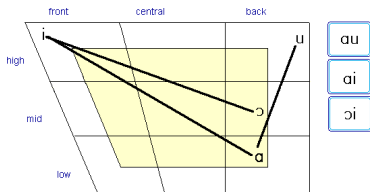
IPA – samohlásky ve slovech

i head, beat, believe, people, scary
 I hid, bit, injure, resist, finish
 e hate, bait, great, they, say, neighbor
 ε head, bat, friend, says, guest
 æ had, bat, laugh, calif., language
 ə above, around, sofa, police
 ʌ bus, rush, under, other

u food, boot, pool, through, who, sewer
 U hood, book, pull, put, would
 o hole, boat, sew, know, so
 ɔ bought, law, wrong, stalk
 ɑ pot, "la", stocking, father, rob

IPA – dvojhlásky

v americké angličtině

ai find, high, aisle, quiet, ride
 au house, crown, around, flower, how
 oi boy, enjoy, Freud, avoid, join

Prozodie

- ▶ tzv. **suprasegmentální rysy**
- ▶ popisuje řečový proud spolu s přepisem do fonémů
- ▶ vyjádřena pomocí dalších **lokálních fyzikálních charakteristik** výsledné zvukové vlny:
  - **délka** fonému
  - **intonace** věty – vzor pro hladinu **základní frekvence** (*pitch*)
  - **tón** – v některých (tzv. **tónových**) jazycích určuje význam
  - **přízvuk** – v **přízvukových jazycích** ovlivňuje délku, hlasitost a tón slov
- ▶ kvalitní výpočet prozodie = **přirozenost** syntetizované řeči

Text-to-Speech systémy

- ▶ **syntéza řeči** – převod psaného textu na (digitální) zvuk
- ▶ TTS, *Text-to-Speech*
- ▶ dvě hlavní části
  1. **jazykový modul**, NLP modul
    - vstup = text
    - výstup = fonémy + prozodická informace
    - označována také jako TTP, *Text-to-Phoneme*
  2. **modul zpracování signálu**, DSP (Digital Signal Processing) modul
    - vstup = výstup z NLP modulu
    - výstup = zvukový soubor

Příklady dat pro českou syntézu s MBROLA

- ▶ pravidla pro přepis do fonémů

```

CLASS SA [aæeəiiooúúýý] # samohlásky
CLASS ZPS [bd'd'gvzžhčč] # znělé párové souhlásky
CLASS NPS [ptt'kfsšhcč] # neznělé párové souhlásky
[[ dš ]] → d' e
[[ b ]] (.\NPS|ZPS.) → p
[[ p ]] ZPS → b
  
```

- ▶ vstup pro MBROLU – text "shání tě též muž"

```

_ 200 0 132      i: 93 0 114      S 81 0 114
z 57 0 115      t' 27 0 120      m 43 0 120
h 45            e 50 0 114      u 61
a: 137         t 31 0 120      S 110
n' 75 0 132     e: 102          #
  
```

- ▶ zvuková databáze cz2 – 37 fonémů, 1442 difónů
nutné ručně "nařezat" všechny difóny

Příklady TTS systémů

- ▶ české
  - **Epos** – z 90. let, Karlova univerzita a ČAV, nejlepší český
  - **Demosthenes** – FI MU Brno, laboratoř LSD
  - **ARTIC** (Artificial Talker In Czech) – ZČU Plzeň
  - obsahuje i "Talking head" vizuální část
  - **CS-Voice 97** – komerční, Frog Systems, pro Windows
- ▶ zahraniční
  - **Festival** – z Edinburghu, GPL, hodně jazyků
  - **MBROLA** – difónová syntéza MBR-PSOLA, řeší DSP část
  - Mikuláš Piňos, DP 2000 – česká DB pro MBROLU, text2phone v Perlu
  - mnohé další – **HADIFIX**, **SVOX**, **Bell Labs**, **AT&T**, ...

Syntéza a rozpoznávání řeči

Pavel Cenek, Aleš Horák

E-mail: hales@fi.muni.cz
http://nlp.fi.muni.cz/poc_lingv/

Obsah:

- ▶ Syntéza řeči
- ▶ Rozpoznávání řeči
- ▶ Související technologie

- ▶ Text to Speech, TTS
- ▶ Konverze textu do mluvené podoby
- ▶ V ideálním případě by měla syntetizovaná řeč znít tak, jako kdyby daný text přečetl člověk
- ▶ Probíhá obvykle ve 4 fázích
  - Normalizace textu
  - Fonetický přepis
  - Prozodický přepis
  - Akustické modelování

Normalizace textu

- ▶ Rozčlenění textu na věty
- ▶ Rozvinutí zkratk, měrných jednotek, čísel apod.

"130895"	}	<ul style="list-style-type: none"> • číslo • telefonní číslo • datum • ...
----------	---	--

Fonetický přepis

- ▶ Převede předzpracovaný text do fonetické podoby (tj. do tvaru, který popisuje výslovnost daného textu)
- ▶ Mezinárodní fonetická abeceda (IPA)
- ▶ Fonetický přepis češtiny musí zohlednit např.
  - Spodoba znělosti (včela/fčela, dub/dup)
  - Krajské zvyky (např. shoda/zhoda nebo schoda).
- ▶ Problémy přináší přepis cizích vlastních jmen a cizích slov obecně (např. faux pas)
- ▶ Dvě základní metody
  - Fonetický přepis založený na pravidlech
  - Fonetický přepis pomocí výslovnostních lexikonů
- ▶ Obě metody lze kombinovat

Prozodický přepis

- ▶ Obohacení textu o informace, které zajistí, že výsledná řeč bude znít přirozeně
- ▶ Zejména popis intonace, tempa řeči, pauz a informace o lexikálním přízvuku
- ▶ Emoce

Speech Synthesis Markup Language (SSML)

- ▶ Doporučení W3C – standardní způsob pro doplnění fonetiky a prozodie do textu
- ▶ Pokrývá první 3 fáze syntézy řeči (normalizace, fonetický přepis, prozodie)
- ▶ `<say-as>` – explicitní určení typu dat
- ▶ `<phoneme>` – fonetický přepis textu
- ▶ `<voice>` – změna hlasu
- ▶ `<emphasis>` – přidání důrazu
- ▶ `<break>` – vložení pauzy
- ▶ `<prosody>` – ovlivnění prozodie (výška hlasu, kontura, rychlost, hlasitost atd.)

Speech Synthesis Markup Language (SSML) – příklad

```
<?xml version="1.0" encoding="UTF-8"?>
<vxml version="2.0" xmlns="http://www.w3.org/2001/vxml">
<form>
<block>
<prompt>
<voice gender="male"><emphasis>Hello</emphasis> Jane.</voice>
<voice gender="female"><emphasis>Hello</emphasis> Mike,
how <emphasis>are</emphasis> you?</voice>
<voice gender="male">I am fine. And how are
<emphasis>you</emphasis> Jane?</voice>
<voice gender="female">Not bad.</voice>
<voice gender="male">OK, Goodbye.</voice>
<voice gender="female"><emphasis>Goodbye</emphasis>
Mike.</voice>
</prompt>
</block>
</form>
</vxml>
```

Akustické modelování

- ▶ Generování výsledného akustického signálu z předzpracovaného textu
- ▶ Dva základní přístupy
  - syntéza řeči v časové oblasti
  - syntéza řeči ve frekvenční oblasti

Syntéza řeči v časové oblasti

- ▶ = konkatenační syntéza
- ▶ Výsledná řeč se skládá z vybraných, dopředu namluvených segmentů řeči (difónů, trifónů, slabik apod.)
- ▶ Relativně jednoduché na implementaci
- ▶ Nutnost vytvoření rozsáhlé databáze segmentů (koartikulace, např. 'á' zní jinak v **tá**ta a **má**ma):
  - difóny – **t á t a**
  - trifóny – **t á t a**
  - kombinace – heterogenní segmenty (někdy difóny, trifóny i celá slova)
- ▶ Dochází k deformaci segmentů jejich spojováním a aplikací prozodických pravidel

Syntéza řeči ve frekvenční oblasti

2 hlavní přístupy:

- ▶ Modelování hlasového ústrojí
  - Generovaný zvuk závisí na parametrech tohoto hlasového ústrojí.
  - Velká flexibilita (nový hlas lze vytvořit pouhou změnou parametrů)
  - Velmi náročné výpočty (řeší se fyzikální rovnice modelující situaci ve vokálním traktu) ⇒ v praxi se téměř nepoužívá
- ▶ Formantová syntéza
  - Modelování hlavních akustických rysů řečového signálu
  - Zdroj/filtr model – zdroj generuje základní tón pro znělé části řeči a šum pro neznělé části řeči a filtry modifikují zvukové spektrum a napodobují tak hlavní funkce lidského vokálního traktu
  - Zdroj i filtr jsou řízeny množinou fonetických pravidel → syntéza založená na pravidlech
  - Lze počítat v reálném čase
  - Mnohem menší data než u konkatenační syntézy → vhodné i pro PDA

TTS systémy ve světě

nejčastější použití – telefonní systémy

- ▶ ©Nuance (<http://www.nuance.com/>) DEMO
- ▶ ©Loquendo (<http://www.loquendo.com/>) DEMO
- ▶ ©Acapela group (<http://www.acapela-group.com/>) DEMO
  - založena v roce 2004 třemi společnostmi, jedna z nich autor Mbroly
- ▶ ©IBM (<http://www.research.ibm.com/tts/>)
- ▶ ©AT&T (<http://www.research.att.com/projects/tts/>)
- ▶ Festival (<http://www.cstr.ed.ac.uk/projects/festival/>)
- ▶ Mbrola (<http://tcts.fpms.ac.be/synthesis/mbrola.html>)
- ▶ FreeTTS (<http://freetts.sourceforge.net/>)

České TTS systémy

- ▶ EPOS TTS (<http://sourceforge.net/projects/epos>) DEMO
  - Česká akademie věd + Karlova univerzita
- ▶ Demosthenes, Popokatepetl
  - LSD FI
- ▶ ERIS TTS (<http://www.speechtech.cz/>) DEMO
  - SpeechTech, s.r.o. + katedra kybernetiky FAV ZČU
- ▶ Český hlas pro Mbrolu
  - Mikuláš Piňos, NLP lab FI

Rozpoznávání řeči

- ▶ Automatic Speech Recognition, ASR
- ▶ Konverze řeči na text
  - Výstupem je většinou množina hypotéz spolu s pravděpodobností správnosti dané hypotézy. K výběru správné hypotézy se běžně využívají jazykové modely
- ▶ Lze zhruba rozdělit na
  - Rozpoznávání izolovaných slov – slyšitelná pauza mezi slovy
  - Rozpoznávání kontinuální řeči – plynulá řeč (řeč školeného mluvčího nebo čtený text)
  - Rozpoznávání spontánní řeči

Rozpoznávání řeči pokrač.

- ▶ Diktovací stroje
  - Schopné rozpoznat cokoliv
  - N-gramové jazykové modely
  - Závislé na mluvčím (je potřeba je natrénovat)
- ▶ Rozpoznávače založené na gramatikách
  - Rozpoznají jen fráze popsané (regulární) gramatikou (gramatika = jazykový model)
  - Nezávislé na mluvčím
  - Speech Recognition Grammar Specification (SRGS)
    - standard W3 konzorcía
    - existují 2 notace – XML a šipková pro čtení

Rozpoznávání řeči pokrač.

Probíhá obvykle ve 3 fázích:

1. Vstup signálu
  - Amplituda akustického vlnění je snímána v pravidelných intervalech a uložena ve formě celého čísla (digitalizace a vzorkování signálu)
2. Vytvoření akustických charakteristik signálu (akustické vektory)
  - Snižuje variabilitu a odstraňuje redundanci
  - Počítají se rozdělením na segmenty 10–40 ms, ze kterých se odečítají charakteristiky (cca 40 čísel) jako je počet průchodů nulou nebo prvních 12 koeficientů FFT
3. Porovnávání vektorů parametrů
  - K získané sekvenci vektorů parametrů se hledá co nejpodobnější sekvence známých, předem naučených, vektorů reprezentující např. fonémy, trifóny, slabiky, celá slova apod.

Porovnávání vektorů parametrů

- ▶ Algoritmus borcení časové osy (dynamic time warping, DTW)
  - odstraňuje časové nerovnoměrnosti v akustickém signálu
- ▶ Skryté Markovovy modely
  - V každém okamžiku je hlasové ústrojí v určitém stavu a může s určitou pravděpodobností přejít do jednoho z následujících stavů
  - Jako doplněk se mohou využít neuronové sítě
  - Je nejprve potřeba natrénovat za pomoci dat z řečového korpusu

ASR systémy ve světě

- ▶ ©Nuance (<http://www.nuance.com/>)
- ▶ ©Loquendo (<http://www.loquendo.com/>)
- ▶ ©LumenVox (<http://www.lumenvox.com/>)
- ▶ ©IBM ViaVoice (<http://www306.ibm.com/software/voice/viavoice/>)
- ▶ Sphinx (<http://cmusphinx.sourceforge.net/>)

České ASR systémy

- ▶ Laboratoř počítačového zpracování řeči na Fakultě mechatroniky Technické univerzity v Liberci (<http://itakura.kes.vslib.cz/kes/>)
- ▶ ERIS ASR (<http://www.speechtech.cz/>)
  - SpeechTech, s.r.o. + katedra kybernetiky FAV ZČU
- ▶ Speech@FIT VUT Brno (<http://www.fit.vutbr.cz/research/groups/speech/>)
  - keyword spotting – jestli se vyskytlo dané slovo v běžné řeči

Související technologie

- ▶ Dialogové systémy
  - Počítačové systémy komunikující s uživatelem pomocí přirozeného jazyka
  - Využívají ASR a TTS jako své komponenty
- ▶ Rozpoznávání mluvčího
  - identifikace mluvčího – určení, který z registrovaných mluvčích pronesl danou větu
  - verifikace mluvčího – akceptování nebo odmítnutí identity mluvčího
- ▶ Identifikace mluveného jazyka
  - fonémicko-fonetický rozpoznávač pro každý rozpoznávaný jazyk – sledují se fonémy specifické pro každý jazyk
  - daná promluva je zpracována všemi rozpoznávači a jako jazyk dané promluvy je zvolen jazyk, jehož rozpoznávač dosáhl nejvyššího skóre

TTS Demo

- ▶ <http://www.nuance.com/realspeak/demo/>
- ▶ <http://actor.loquendo.com/actordemo/default.asp?language=en>
- ▶ <http://demo.acapela-group.com/>
- ▶ <http://epos.ure.cas.cz/>
- ▶ <http://speechtech.cz/demo.php>

Morfologie

Morfologie, morfologická analýza

Aleš Horák

E-mail: hales@fi.muni.cz
 http://nlp.fi.muni.cz/poc_lingv/

Obsah:

- ▶ Morfologie
- ▶ Morfologická analýza

- ▶ nauka o stavbě a tvorbě slov (v daném jazyce)
- ▶ **morfém** – nejmenší jednotka, která může **nést** význam

pří-lež-it-ost-n-ými

základní tvar = **přiležitostný**

příd. jméno, rod muž. živ., neživ., žen. nebo stř., 7. pád, mn. č.

- pří** – prefix (*blízko*)
- lež** – lexikální kořen (*ležet*)
- it** – adjektivní derivační sufix (*ten, který*)
- ost** – substantivní derivační sufix (*ta skutečnost, že*)
- n** – adjektivní derivační sufix (*charakteristický pro*)
- ými** – gramatický afix (*instrumentál plurálu*)

Základní lingvistické termíny v morfologii

- ▶ slovní druh – podstatné jméno (*substantivum*), přídavné jméno (*adjektivum*), sloveso (*verbum*), příslovce (*adverbium*), ...
- ▶ pád – *nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, lokál, instrumentál*
- ▶ číslo – *singulár, plurál*
- ▶ rod – 4 rody, mužský (*masculinum*) životný a neživotný (*animativní a inanimativní*), ženský (*femininum*) a střední (*neutrum*)
- ▶ slovtvorba – předpona (*prefix*), přípona (*suffix*), předpona nebo přípona (*afix*)
- ▶ základní tvar slova – *lemma* (mn.č. *lemmata*)
- ▶ ohýbání slov (*flexe*) – skloňování (*deklince*) a časování (*konjugace*)
- ▶ odvozování – *derivování*

Procesy tvoření slov

dělení podle třech základních procesů tvoření slov:

- ▶ **flektivní morfologie** – popisuje strukturu slovních tvarů pomocí flexe (ohýbání – skloňování a časování)

1 pes	2 psa	3 psovi, psu	4 psá
5 pse	6 psův, psu	7 psem	
1 psové, psi	2 psů	3 psum, psům	4 psy
5 psové, psi	6 psách, psech	7 psy, psama	
- ▶ **derivativní (derivační) morfologie** – zkoumá odvozování slov
mýdlo: mydl-ář, mydl-ina, mýdel-ný, mydl-it, mýdél-ko
- ▶ **kompozicionální (kompoziční) morfologie** – zachycuje tvoření slov pomocí skládání
ohní-vzdorný, pravdě-podobný, oka-mžik
tlako-měr, vodo-pád, děje-pis
samo-obsluha, malo-město, býlo-žravý

Derivační morfolgie – vztah fundace

fundace – základní slovtvorný vztah

- ▶ slova neutvořená, prvotní, **fundující** – nemůžeme vysvětlit pomocí jiných slov jazyka
voda, hlava, vejce
- ▶ slova utvořená, **fundovaná** – opírají se o slova základová
trávník, růžový, učitel
- ▶ **fundace** – spojení slova základového se slovem utvořeným
mladý → mladík
- ▶ **slovtvorná řada** – opakované odvození až k prvotnímu slovu
rybníkářský → rybníkář → rybník → ryba

Derivační morfolgie – vztah fundace

- ▶ **slovtvorný svazek/hnízdo** – souhrn slov fundovaných jedním slovem
mýdlo → mydl-ář, mydl-ina, mýdel-ný, mydl-it, mýdél-ko
- ▶ **slovtvorná čeleď** – souhrn všech příbuzných slov (se stejným kořenem)
les
  - pra-les → pra-les-ní
  - les-ní
    - lesn-ík → lesnic-ký → lesnic-tví
    - lesn-ice
    - nad-lesní
  - les-ík → lesič-ek

Dělení morfémů

dělení používané zejména v analytických jazycích (angličtina):

- ▶ morfémy **obsahové** (*content*) × **funkční** (*function*)
- ▶ morfémy **volné** (*free*) × **vázané** (*bound*)

dělení používané zejména ve flektivních jazycích (čeština):

- ▶ **kořeny** – nesamostatné morfémy nesoucí elementární lexikální významy
- ▶ **afixy**, které se dále dělí
  - podle funkce:
    - *gramatické/flekční*
    - *slovtvorné/derivační*
  - podle postavení vzhledem ke kořeni:
    - *prefixy* – morfémy stojící před kořenovým morfémem
    - *suffixy* – morfémy připojované za kořenové morfémy
    - *postfixy* – slovtvorné morfémy připojované až za gramatický sufix
    - *circumfixy* – morfémy připojované “kolem” základu, není v češtině
    - *infixy* – morfémy vsazované dovnitř slova, není v češtině

Morfolgická analýza

- ▶ rozpoznávání slovních tvarů
- ▶ nástroj se nazývá **morfolgický analyzátor** (*Part-of-Speech tagger*)
- ▶ provádí **lemmatizaci** – přiřazuje k rozpoznáným slovním tvarům **základní tvar (lemma)**
- ▶ charakterizuje morfo-syntaktické vlastnosti nalezených slovních tvarů:

příležitostného

  1. <s> příležitostn-ého (mladý GcAa)
  - <l> příležitostný
  - <c> adje Man sg #4
  - <c> adje Man, Min, Neu sg #2
- ▶ kvalita morfolgické analýzy ovlivňuje všechny následující analytické roviny

Lexikální a gramatické kategorie

Morfologie klasifikuje (značuje, *tag*) slovní tvary jednotlivých kategorií. Kategorie pro účely analýzy můžeme dělit na dvě skupiny:

- ▶ **lexikální kategorie** – pojmenovávají věci, akce, myšlenky
podstatná jména, slovesa, přídavná jména, příslovce, ...
- ▶ **gramatické kategorie** – vyjadřují vztahy mezi ostatními větnými členy
předložky, spojky, částice, anglické členy, ...

jazyky s { **jednoduchou morfologií** (angličtina) – několik desítek kategorií (*POS – Part of Speech* – slovní druhy)
bohatou morfologií – hierarchický systém, kde vedle základních slovních druhů určujeme nejruznější subklasifikace (pád, číslo, rod, osoba, druhy příslovcí, ...) – celkově tisíce značek

Anglické gramatické morfémy

- s 3. osoba, jedn.č., přítomný čas
- ed minulý čas
- ing průběhový
- en přídavné minulý trpné
- s množné číslo
- ’s přivlastnění
- er 2. stupeň přídavného jména (komparativ)
- est 3. stupeň přídavného jména (superlativ)

Brillův značkováč

- ▶ učí se podle trénovacích dat:
  1. přiřadí nejčastější značku
  2. zkontroluj, kde jsou chyby (podle trénovacích dat)
  3. ohodnotí pravidla pro opravu chyb → vyber nejlepší → oprav zpětně chybné značky
  4. opakuj, dokud se daří odvozovat dobrá pravidla
- ▶ používá **učení založené na transformacích** (*transformation-based learning*)
- ▶ analogie – malování obrazu: nejprve pozadí a pak přes něj stále drobnější detaily
- ▶ značuje 36 různých POS značek
- ▶ úspěšnost – přes 90 %

Brillův značkováč – příklad

věta:	zlatý standard:	podle frekvence:	P1:	P2:
The	at	at		
President	nn-t1	nn-t1		
said	vbd	vbd		
he	pps	pps		
will	md	md		
ask	vb	vb		
Congress	np	np		
to	to	to		
increase	vb	nn	vb	
grants	nns	nns		
to	in	to	to	in
states	nns	nns		
for	in	in		
vocational	jj	jj		
rehabilitation	nn	nn		
.	.	.		

P1: Replace nn with vb when the previous word is to

P2: Replace to with in when the next tag is nns

Brillův značkováč – příklad

Loading tagged data...

Training unigram tagger: [accuracy: 0.820940]

Training Brill tagger on 37168 tokens...

Iteration 1: 1482 errors; ranking 23989 rules;

Found: "Replace POS with VBZ if the preceding word is tagged PRP"

Apply: [changed 39 tags: 39 correct; 0 incorrect]

Iteration 2: 1443 errors; ranking 23662 rules;

Found: "Replace VBP with VB if one of the 3 preceding words is tagged MD"

Apply: [changed 36 tags: 36 correct; 0 incorrect]

Iteration 3: 1407 errors; ranking 23308 rules;

Found: "Replace VBP with VB if the preceding word is tagged TO"

Apply: [changed 24 tags: 23 correct; 1 incorrect]

Iteration 21: 1128 errors; ranking 20569 rules;

Found: "Replace VBD with VBN if the preceding word is tagged VBD"

[insufficient improvement; stopping]

Brill accuracy: 0.835145

Algoritmický popis české formální morfologie

v češtině nestačí pravidla podle obecných morfémů – je potřebné mít **lexikon**, který ke každému *kmenu* obsahuje jeho přiřazení ke *vsoru*

morfologické (tvaroslovné) **paradigma** – soubor tvarů ohebného slova vyjadřující **systém** jeho **mluvnických kategorií**
vsor – reprezentace tvaroslovného paradigmatu určitého konkrétního slova

Algoritmický popis:

- definice **koncovkových množin**
  - definice vsorů prostřednictvím **vsorových slov** rozdělených na:
    - neměnná část vsorového slova – **kmenový základ**
    - proměnlivé části vsorového slova – **intersegmenty**
    - koncovkové množiny** obsahující utříděné seznamy všech přípustných koncovek vsorového slova spolu s jejich gramatickými významy
- popis vsoru* = formální pravidlo přípustné kombinace těchto komponent (segmentů) ohebného slova

Segmentace slova pro potřeby algoritmického popisu

► segmentace **od začátku slova**

a) segmenty se snadno formalizovatelným výskytem vázaným gramaticky:

- negativní prefix **ne-**
- superlativní prefix **nej-**
- futurální slovesný prefix **po-**

b) segmenty s nesnadno formalizovatelným výskytem vázaným sémanticky:

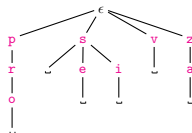
- prefixy
- první členy kompozit
- prefixy **ni-**, **ně-** zájmen neurčitých a záporných

► segmentace **od konce slova**a) rozdělení slovního tvaru na **kmen** a **koncovku**b) další segmentace kmene na **kmenový základ** a **intersegment**

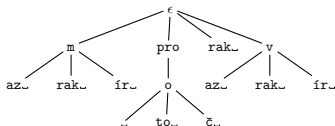
Efektivní implementace morfologického lexikonu – trie

struktura **trie**:

- uspořádaný strom nad danou abecedou *A*
- v každém uzlu je různé písmeno z abecedy *A*
- klíč je v trie uložen jako cesta od kořene
- výhody:
  - sdílení **společných prefixů**
  - v každém případě nalezení **nejdelšího shodného prefixu**

Eliminace cest v trie

Jiná efektivní implementace ML – konečný automat

- ▶ BP, Radovana Štancela
- ▶ použití mírně pozměněných knihoven pro práci s KA od Jana Daciuka
- ▶ vstupní data se generují ze slovníku **ajky** převedeného do tvaru "slovo<TAB>lemma<TAB>značka" (cca 33 mil. řádků)

Abcházce	Abcházec	k1gMnPc4
Abcházce	Abcházec	k1gMnSc2
Abcházce	Abcházec	k1gMnSc4
Abcházcem	Abcházec	k1gMnSc7
Abcházci	Abcházec	k1gMnPc1
Abcházci	Abcházec	k1gMnPc5
Abcházci	Abcházec	k1gMnPc7
Abcházci	Abcházec	k1gMnSc3
Abcházci	Abcházec	k1gMnSc6
...		

Jiná efektivní implementace ML – konečný automat

- ▶ data se dále upravují pro KA – slovo+zkr.lemma+značky:
Abcházce+ACec+k1gMnPc4, k1gMnSc2, k1gMnSc4
Abcházcem+ADec+k1gMnSc7
Abcházci+ACec+k1gMnPc1, k1gMnPc5, k1gMnPc7, k1gMnSc3, ...
...
- ▶ v lemmatu – 1. písmeno je počet znaků, které se odtrhnou jako předpona, 2. písmeno je počet znaků, které se trhají od konce a ostatní znaky se přidají
- ▶ tím se sníží počet řádků na 6.7 mil. řádků, ze kterých se přímo generuje (a minimalizuje) konečný automat
- ▶ výsledný slovník má 4.3MB
- ▶ rychlost je cca o 1/4 lepší než u trie, velikost řádově srovnatelná

České morfologické analyzátoři

- ▶ **ajka**
  - Radek Sedláček, FI MU Brno
  - <http://nlp.fi.muni.cz/projekty/ajka/>
  - značky jsou řetězce dvojic **atribut-hodnota**
  - napsaný v C
  - využívá struktury **trie**
  - 390 000 základních tvarů, 6 300 000 různých slovních tvarů, 15 000 různých značek, slovník 3.13MB
  - rychlost analýzy – cca 18 000 slov/s
  - data se v současnosti editují pomocí nástroje **i_par** od Marka Vebera
- ▶ **pražský morfologický analyzátoř**
  - Barbora Hladká, Jan Hajič a jeho tým, ÚFAL MFF UK Praha
  - <http://ufal.mff.cuni.cz/czech-tagging/>
  - používá **poziční značky**
  - "free" část napsaná v Perlu, menší slovník (cca 76 000 základních tvarů, 6 000 koncovek)

Pražský morfolický analyzátor – poziční značky

pozice	kategorie	anglicky	česky
1	POS	Part of Speech	Slovní druh
2	SUBPOS	Detailed Part of Speech	Slovní poddruh
3	GENDER	Agreement Gender	Rod
4	NUMBER	Agreement Number	Číslo
5	CASE	Case	Pád
6	POSSGENDER	Possessor's Gender	Rod vlastníka
7	POSSNUMBER	Possessor's Number	Číslo vlastníka
8	PERSON	Person	Osoba
9	TENSE	Tense	Čas
10	GRADE	Degree of Comparison	Stupeň
11	NEGATION	Negation (by prefix)	Negace
12	VOICE	Voice	Slovesný rod
13	RESERVE1	Reserved for future use	Rezerva
14	RESERVE2	Reserved for future use	Rezerva
15	VAR	Variant, Style, Register	Varianta, styl

Pražský morfolický analyzátor – příklad

▶ vstup:

Prezident rezignoval na svou funkci.

▶ výstup:

```
<csts>
<f cap>Prezident<MML>prezident<MMt>NNMS1-----A----
<f>rezignoval<MML>rezignovat.:T<MMt>VpYS---XR-AA---
<f>na<MML>na<MMt>RR--4-----<MMt>RR--6-----
<f>svou<MML>svůj-1.~ (přivlast.)<MMt>P8FS4-----1
  <MMt>P8FS7-----1
<f>funkci<MML>funkce<MMt>NNFS3-----A----
  <MMt>NNFS4-----A----<MMt>NNFS6-----A----
<D>
<d>.<MML>.<MMt>Z:-----
</csts>
```

Značky morfolického analyzátoru ajka

značka = řetězec dvojic *atributHodnota*: k1gNnSc3

k	slovní druh	1 – podst.jméno, 2 – př.jméno, ...
g	rod	M – muž.životný, I – muž.neživotný, ...
n	číslo	S – jednotné, P – množné, D – duál
c	pád	1, 2, ..., 7
p	osoba	1, 2, 3
m	slovesný způsob	F – infinitiv, R – imperativ, ...
a	slovesný vid	P – dokonavý, I – nedokonavý
t	typ příslovčí	T – času, L – místa, M – způsobu, ...
x	typ spojky	C – souřadící, S – podřadící

Morfologický analyzátor ajka – příklad

▶ dávkově

```
Prezident <l>prezident <c>k1gMnSc1
rezignoval <l>rezignovat <c>k5eApMnStMmPaI <c>k5eApInStMmPaI
na <l>na <c>k7c4 <c>k7c6
svou <l>svůj <c>k3x0gFnSc4p3 <c>k3x0gFnSc7p3
funkci <l>funkce <c>k1gFnSc3 <c>k1gFnSc6 <c>k1gFnSc4
```

▶ interaktivně

```
<s> ne=snesiteln=ého== (1023)
<l>snesitelný
<c>k2eNgMnSc2d1
<c>k2eNgMnSc4d1 ...
```

▶ všechny tvary (ajka -a)

```
<s> =p=es== (1148)
<l>pes
<c>k1gMnSc1
pes psům psů psovi pseme psa psu psy psech pse psi psově
```

Morfologický analyzátoři ajka – webové rozhraní

http://nlp.fi.muni.cz/projekty/wwwajka/

Výsledek morfoloické analyzy - interaktivní režim

(*) - Vypiš všechny odvozené tvary

Analyzovaný tvar: stát			
Základní tvar	Segmentace	Číslo vzoru	Kategorie
stát (*)	=stě=át=	1422-stát	k5eAaInE
stát (*)	=stě=át=	1587-vstát	k5eAaPnE
stát (*)	=stát=	874-most	k1gInSc1
			k1gInSc4

Analyzuj text:

Analyzuj

[Morfologická analyza - interaktivní režim](#)[Morfologická analyza - dávkový režim](#)

Syntaxe – gramatiky a syntaktické struktury

Aleš Horák

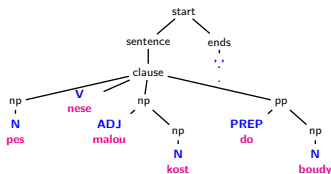
E-mail: hales@fi.muni.cz
 http://nlp.fi.muni.cz/poc_lingv/

Obsah:

- ▶ Syntaxe, syntaktická analýza
- ▶ Základní termíny
- ▶ Specifikace gramatik
- ▶ Chomského teorie syntaxe
- ▶ Východiska syntaktické analýzy

Syntaxe, syntaktická analýza

- ▶ **syntaxe** – charakterizace dobře utvořených kombinací slovních tvarů do **věty** nebo **fráze**
- ▶ pomocí **gramatických pravidel**
- ▶ výstup ze syntaktické analýzy (např. derivační strom) tvoří často **vstup pro analýzu sémantickou**

Typy gramatik

gramatiky:

- ▶ **regulární (regular)** **neterminál** → **terminál[neterminál]**
 $S \rightarrow aS$ ekvivalentní síle **konečných automatů**,
 $S \rightarrow b$ neumí $a^n b^n$
- ▶ **bezkontextové (context-free)** **neterminál** → **cokoliv**
 $S \rightarrow aSb$ ekvivalentní síle **zásobníkových automatů**, umí $a^n b^n$, neumí $a^n b^n c^n$
- ▶ **kontextové (context-sensitive)** – víc neterminálů na levé straně; na levé straně se jejich počet "zmenšuje"
 $ASB \rightarrow AAaBB$ umí $a^n b^n c^n$
- ▶ **rekurzivně vyčíslitelné (recursively enumerable)** – bez omezení ekvivalentní síle **Turingova stroje**

přirozený jazyk byl dlouho pokládán za bezkontextový → nyní prokázáno, že obsahuje **kontextové prvky**

Syntaktická analýza programovacích × přirozených jazyků

- ▶ počítačové programy a přirozené jazyky sdílí **teorii formálních jazyků** a praktický zájem o **efektivní algoritmy** analýzy
- ▶ **ALGOL 60** – první programovací jazyk popsán pomocí **Backus-Navrovy formy (BNF)**

```

<if_statement> ::= if <boolean_expression> then
                  <statement_sequence>
                  [ else
                    <statement_sequence> ]
                  end if ;
  
```

- ▶ dokázalo se, že BNF je **ekvivalentní CFG (1962)** → podnítilo výzkum formálních jazyků z hlediska jazyků přirozených

Gramatiky přirozeného jazyka

- konkrétní popis **gramatiky přirozeného jazyka** je velmi složitým úkolem
- kontrast s faktem, že rodilí mluvčí nemívají potíže s pochopením významu vět
- asi **nejstarší formální popis jazyka** – gramatika sanskrtu od indického učence Paniniho
  - vznikla cca 400 př.n.l.

संस्कृत भारती

- dochovaná v rituálních vědeckých textech
- gramatika podobná BNF (Backus-Naurově formě)
- používala bezkontextových i kontextových pravidel, obsahovala asi 1700 termů
- zabývala se z větší části morfologií, nikoliv syntaxí, neboť pořádek slov je v sanskrtu dosti volný
- toto dílo bylo evropské škole obecné lingvistiky, která má kořeny v řecké a římské tradici, neznámé až do 19. století

Základní termíny

- **fráze (phrase)** – jednotka jazyka větší než slovo, ale menší než věta např. *jmenná fráze, slovesná fráze, adjektivní fráze* nebo *příslůvečná fráze*
- **lexikální symbol, lexikální kategorie (lexical category)** tzv. **pre-terminál** speciální neterminál gramatiky, který se přímo přepisuje na terminálový řetězec znaků, tj. pravidla tvaru $X \rightarrow w$

N	→	pes		člověk		dům ...
V	→	nese		chodit		psal ...
ADJ	→	...				
PREP	→	...				
ADV	→	...				

označuje všechny slova, která odpovídají určitému lexikálnímu symbolu (všechna podstatná jména, přídavná jména, ...)

Základní termíny – pokrač.

- **frázová kategorie (phrasal category)** neterminální symbol gramatiky, který nevyjadřuje lexikální kategorii

ADJP	→	ADJP	ADJ
NP	→	ADJP	N
VP	→	V	NP
S	→	NP	VP

- **větný člen (constituent)** lexikální nebo frázová kategorie

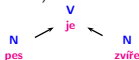
Základní termíny – pokrač.

- **větná struktura (sentence structure)** – strukturovaný popis větných členů
- **povrchová struktura (surface structure)**

derivační/složkový strom jako výsledek bezkontextové (CF) analýzy

- **hloubková struktura (deep structure)** – sémantická interpretace fráze. Popisuje **role větných členů** (agens, patiens, donor, cause, ...)
- **závislostní struktura (dependency structure)** zobrazuje závislosti mezi větnými členy

Úzly syntaktického stromu

označení uzlu (název neterminálu):

- ▶ **gramatická role** (gramatická funkce)
  - charakterizují vztahy mezi větnými složkami na povrchové úrovni
  - určujeme, zda daný větný člen je NP v roli **podmětu**, NP v roli **předmětu**, ADVP určující **lokaci** atd.
  - v češtině (a jazycích se systémem gramatických pádů) pomáhá k určení gramatické role právě **informace o pádu**
  - ovšem přiřazení gramatických rolí ke gramatickým pádům a naopak není zdaleka jednoznačné.
- ▶ **tematická role** (též hloubkový/sémantický pád)
  - na rozdíl od gramatické role se jedná o **sémantickou kategorii**
  - určujeme např.:
    - **Agens** – kdo je životným *původcem* nějaké cílevědomé činnosti
    - **Patiens** – co hraje roli entity, na kterou se *působí*
    - **Donor** – osoba, která *dává*
    - **Cause** – entita, která *způsobuje*, že je něco děláno
  - opět neexistuje jednoznačná vazba mezi gramatickými a tematickými rolemi (viz např. aktivní a pasivní konstrukce, kdy je stejná tematická role realizována podmětem i předmětem)

Příznaky a příznakové struktury

informace v uzlu syntaktického stromu:

- ▶ **příznaky/rysy** (*features*) – zaznamenávají **syntaktické nebo sémantické informace** o slovu nebo frázi.

např. **test na shodu**:

Malý Petr přišel domů.

podmět (Petr) je ve shodě s přísudkem (přišel) v **čísle** a **rodě** přídavné jméno (malý) a podstatné jméno (Petr) se shodují v **pádě**, **čísle** a **rodě**

$$\begin{aligned} S(n, g) &\rightarrow NP(\cdot, n, g) \quad VP(n, g) \\ NP(c, n, g) &\rightarrow ADJ(c, n, g) \quad N(c, n, g) \end{aligned}$$

Příznaky a příznakové struktury – pokrač.

- ▶ gramatické znaky (slovní druh, gramatický pád, rod, číslo, osoba, ...) je výhodné začlenit do gramatiky ve formě dvojic **atribut–hodnota**
- ▶ potom je možné **zobecňovat**, např. vyjádřit shodu v pádě, čísle a rodě výhradně pomocí atributů
- ▶ aplikace – v mnoha gramatických formalismech jazykové objekty jsou zde modelovány jako **příznakové struktury** (*feature structures*), tedy právě **matice** dvojic atribut–hodnota.
- ▶ u složitějších struktur – nestačí pak běžné porovnání instance jde oběma směry → použije se **unifikace**

Pořádek slov ve větě

syntaktická pozice – standardní pozice větných členů ve větě

angličtina: **S V O M P T**

Subject, Verb, Object, Modus, Place, Temp

- ▶ avšak např. předmět se může přesunout na první pozici – **topikalizace**

The book I read.

- ▶ v češtině – téměř libovolné přesuny syntaktických elementů souvisí s tzv. **aktuálním větným členěním**

Složkový a závislostní přístup

dva základní způsoby zadávání gramatik

složkový přístup:

- ▶ skupiny slov tvoří větné jednotky, které jsou označovány jako **fráze**, a jako **větné členy** (*složky, constituents*) formují **větu**
- ▶ např.
podstatné jméno – součást jmenné fráze (noun phrase – NP)
jmenná fráze spolu s předložkou – tvoří předložkovou frázi (prepositional phrase – PP)
- ▶ syntaktická struktura věty je zachycována jako **složkový strom**

Složkový a závislostní přístup – pokrač.

závislostní přístup:

- ▶ jeden člen vazby je označován jako **řídící**, druhý jako **závislý**
- ▶ např.
přídavné jméno závisí na řídícím podstatném jménu
- ▶ syntaktická struktura věty je zachycována pomocí **závislostního stromu**:
  - uzly odpovídají elementárním jednotkám vstupu (často slovům)
  - hrany označují vztahy závislosti mezi elementárními jednotkami
- ▶ závislost není relací mezi jednotlivými slovy, ale obecně relací mezi jedním **slovem a frází** řízenou druhým slovem. např.

vazba mezi konkrétním slovesem a podmětem
nebo vazba mezi slovesem a předmětem věty

technicky vzato, závislostní relace je vztahem mezi uzly a podstromy (uzlem a všemi uzly, které na tomto uzlu závisí)

Složkový a závislostní přístup – pokrač.

- ▶ jen zřídka se používá **čistě** složkový či striktně závislostní přístup
- ▶ ve složkovém jsou závislosti zpravidla vyjádřeny přidáním označení, která složka je řídící pro danou frázi
- ▶ závislostní strom bývá doplněn o informaci určující lineární precedenci
- ▶ je možné pak mezi těmito přístupy výsledek převádět

Možnosti zadávání gramatik

- ▶ nejčastější formát specifikace gramatik – **produkční pravidla**
gramatika se skládá z pravidel generujících **správně utvořené řetězce**
- ▶ cíl analyzátoru – najít odvození vstupního řetězce ze zadaného neterminálu (označovaného obyčejně velkým písmenem S z anglického *sentence* – věta) na základě daných pravidel
- ▶ pokud je tohoto cíle dosaženo, vstup je akceptován a je mu přiřazena odpovídající struktura
- ▶ v minulosti rovněž populární – **přechodové sítě** (*transition networks*)
přechody sítě = lingvistické jednotky, uzly sítě = stavy analyzátoru v procesu analýzy vstupu. Přechody jsou označeny symboly definujícími, za jakých podmínek se analyzátor může přesunout z jednoho stavu do stavu druhého.
rozšířené přechodové sítě (*ATN – Augmented TN*) jsou doplněny o podmínky a procedury – ekvivalentní deklarativním gramatikám

Standardní teorie syntaxe

- ▶ 50. léta 20. stol. – **Noam Chomsky** vytvořil **formální teorii syntaxe**
- ▶ jedna ze základních tezí – **autonomie syntaxe**
 ⇐ k ověření **syntaktické správnosti** věty nepotřebujeme znát její význam
 Bezbarvé zelené myšlenky zuřivě spí.
- ▶ syntaktické principy mají **univerzální platnost** pro různé přirozené jazyky

Chomského standardní teorie syntaxe

znalost jazyka = gramatika

Chomského předpoklady o rozumu:

- ▶ rozum má *vrozenou strukturu*
- ▶ rozum je *modulární*
- ▶ rozum obsahuje speciální modul pro *jazyk*
porozumění jazyku je oddělitelné od jiných aktivit
- ▶ syntaxe je *formální*
nezávislá na významu a komunikačních funkcích
- ▶ znalost jazyka je *modulární*
obsahuje moduly pro jednotlivé fáze analýzy jazyka

Standardní teorie syntaxe – pokrač.

- ▶ Noam Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, 1965 – standardní teorie syntaxe – **transformační generativní gramatika** (TGG)
- ▶ snaží se řešit i zachycení sémantických vztahů v **hloubkové struktuře**
- ▶ postupně se vyvinula:
  - v **rozšířenou standardní teorii** (1968)
  - později tzv. **Government & Binding Theory** (teorie nadřazení a vázání, 1981), která zakládá na pojmu *univerzální gramatiky*
  - 90. léta – teorie **minimalismu** (snaha po úspornosti popisného aparátu)

Standardní teorie syntaxe – pokrač.

základní části standardní teorie:

- ▶ **bázová komponenta**
  - ▶ bezkontextová **pravidla** a schémata pravidel generují základní strukturu větných členů
  - ▶ **lexikon** popisuje lexikální kategorie a syntaktické rysy lexikálních položek
- ▶ **transformační pravidla** – vložení, smazání, přesun, změna-rysu, kopie-rysu transformace převádí hloubkové struktury na struktury povrchové

Příklad bázevých komponenty

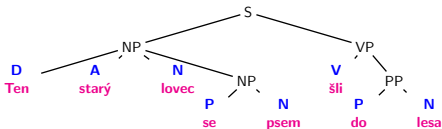
pravidla:

$S \rightarrow NP VP$
 $NP \rightarrow (D) A^* N PP^*$
 $VP \rightarrow V (NP) (PP)$
 $PP \rightarrow P NP$

lexikon:

D: ten, ta
 A: velký, hnědý, starý
 N: pták, pes, lovec, já, lesa
 V: loví, jí, šli
 P: se, do

věta: Ten starý lovec se psem šli do lesa.
 syntaktický strom:

Příklad transformačních pravidel

např. pasivizace (v angličtině):

John chose a book.

NP1 – Aux – V – NP2

1 – 2 – 3 – 4 → 4 – 2 + be + en – 3 – by + 1

přesuny + vložení + změny-rysu

► transformace:

- **obligatorní** – např. přesun slovesné koncovky za sloveso
- **fakultativní** – např. pasivizace, tvorba otázek, negace (změna významu)

► pravidla bázevých komponenty – popisují strom hloubkové struktury v obvyklém pořadí

► transformace umožňují jeho změny na různé povrchové varianty (trpný rod, otázka, ...)

► **stopa (trace)** – ukazuje, kde byl prvek před přemístěním

Návrh podkladů a datových struktur

- **syntaktický** (odvozovací, derivační) frázový **strom** – kompletní hierarchický popis struktury věty
- úkol syntaktické analýzy = pro danou gramatiku a daný vstup (větu) dát všechny odvozovací stromy
- existují techniky pro kompaktní uložení **lesa** takových stromů (chart parsing)
- jelikož se zabýváme výhradně syntaktickou strukturou a nevylučujeme a priori derivační stromy s absurdní interpretací, má většina vět mnoho různých syntaktických stromů

Obehnat Šalounův pomník mistra Jana Husa na pražském Staroměstském náměstí živým plotem z hustých keřů s trny navrhuje občanské sdružení Společnost Jana Jesenia.

Pocet uspesnych stromu = 57 102 672

Návrh podkladů a datových struktur – pokrač.

Automatická analýza syntaxe musí vždy projít třemi fázemi:

1. musí být zvolena notace pro zápis gramatiky – **gramatický formalismus**
2. musí být ve zvoleném formalismu napsána **gramatika** pro každý jazyk, který bude zpracováván
3. musí být vybrán nebo navržen **algoritmus**, který určí, zda daný vstup odpovídá gramatice, a pokud ano, jaký popis mu odpovídá

Gramatické formalismy pro ZPJ

Aleš Horák

E-mail: hales@fi.muni.cz
http://nlp.fi.muni.cz/poc_lingv/

Obsah:

- ▶ Gramatické formalismy
- ▶ Kategoriaální gramatiky
- ▶ Závislostní gramatiky
- ▶ Stromové gramatiky TAG a LTAG
- ▶ Lexikální funkční gramatiky LFG

Gramatické formalismy

- ▶ existuje velké množství různých přístupů k formální specifikaci gramatik, různé **gramatické formalismy**
- ▶ popíšeme několik nejrozšířenějších formalismů:
  - kategoriaální gramatiky – categorial grammars, CG
  - závislostní gramatiky – dependency grammars
  - stromové gramatiky – (Lexicalized) Tree Adjoining Grammar, (L)TAG
  - lexikální funkční gramatiky – Lexical Functional Grammar, LFG
  - gramatiky příznakových struktur – Head Phrase Structure Grammar, HPSG
- ▶ soustředíme se jen na **zápis gramatiky** (notaci)

Kategoriaální gramatiky

- ▶ **kategoriaální gramatika** (categorial grammar, CG) – skupina teorií syntaxe a sémantiky PJ s velkým důrazem na **lexikon**
- ▶ neobsahuje *pravidla* pro kombinování slov → **lexikální kategorie** slov tvoří **funkce**, které určují, jak se dané kategorie kombinují s jinými výrazy je výsledkem **aplikace podvýrazů na sebe**
 $pěkný := NP/N \dots$ funkce, která má argument N a vrací NP
- ▶ všechny verze CG se opírají o **princip kompozicionality**:
Význam složeného výrazu je jednoznačně určen významy částí tohoto výrazu a způsobem, jakým jsou tyto části složeny dohromady.
- ▶ **zakladatelé** generativních gramatik – Leśniewski (publ. 1929) a Ajdukiewiczem (publ. 1935) ve vazbě na Husserlova a Russellova teorií kategorií a teorii typů
- ▶ první použitý kategoriaálních gramatik pro **popis přirozeného jazyka** – Bar-Hillel, Yehoshua 1953

Notace kategoriaálních gramatik

- ▶ existuje několik různých variant notace

$$\frac{\frac{\text{šikovní} \quad \text{psi}}{NP/N} \quad N}{NP} > \frac{\frac{\text{mají rádi} \quad \text{kočky}}{(S \setminus NP)/NP} \quad NP}{S \setminus NP} >$$

$$S <$$

- ▶ jiný rozšířený zápis – **výsledek na vrcholku** (result on top) Lambek 1958

$$\frac{\frac{\text{šikovní} \quad \text{psi}}{NP/N} \quad N}{NP} > \frac{\frac{\text{mají rádi} \quad \text{kočky}}{(NP \setminus S)/NP} \quad NP}{NP \setminus S} >$$

$$S <$$

Notace kategoriálních gramatik – pokrač.

kategoriální gramatika je šestice $(\Sigma, C_{base}, C, Lex, RS, C_{complete})$, kde

- Σ je konečná množina slov
- C_{base} je konečná množina základních kategorií (funkčních typů)
- C je množina kategorií definovaná induktivně takto:
  - $C_{base} \subseteq C$
  - pokud $X, Y \in C$, potom $i(X/Y) \in C$ a $(X \setminus Y) \in C$
  - C obsahuje pouze prvky dané výše uvedenými body a) a b)
- $Lex \subseteq \Sigma \times C$ je konečná množina – lexikon (zapisujeme v indexovém tvaru slovo_{kategorie})
- RS je množina následujících schémat pravidel:
  - $\alpha(X/Y) \circ \beta(Y) \rightarrow \alpha\beta(X)$
  - $\beta(Y) \circ \alpha(X \setminus Y) \rightarrow \beta\alpha(X)$
 kde $\alpha, \beta \in \Sigma$ a $X, Y \in C$
- $C_{complete} \subseteq C$ je množina dokončených (kompletních) kategorií

Notace kategoriálních gramatik – pokrač.

- daná schémata umožňují 2 způsoby kombinace:
  - argument vpravo (/) – $\alpha(X/Y) \circ \beta(Y) \rightarrow \alpha\beta(X)$
  - argument vlevo (\) – $\beta(Y) \circ \alpha(X \setminus Y) \rightarrow \beta\alpha(X)$
- tento typ kategoriální gramatiky označoval Bar-Hillel jako **obousměrný** (bidirectional CG)

Karel miluje Marii:

- bázové kategorie = $\{NP, S\}$
- kategorie z lexikonu: Karel_(NP), Marii_(NP), miluje_{((S \setminus NP) / NP)}
- $C_{complete} = \{S\}$

- v tomto tvaru je odvození ekvivalentní derivačním stromům CFG
- existují ale rozšíření kategoriálních gramatik, která vedou k systémům s vyšší vyjadřovací silou, než mají standardní CFG

Rozšíření kategoriálních gramatik

- klíčový problém – nespojitě větné části, tzv. **neprojektivity**
- řešení pomocí rozšíření CG – přídavné **kombinatorické operátory** založené na **typech**
- dva možné přístupy:
  - pravidlově orientovaný přidává pravidla odpovídající jednoduchým operacím nad kategoriemi, jako jsou:
    - wrap – komutace argumentů
    - type-raising – aplikace typů podobná aplikaci tradičních pádů na jmenné fráze
    - comp – kompozice funkcí
  - nejpropracovanějším systémům tohoto typu patří **kombinatorické kategoriální gramatiky** (CCG).
  - deduktivní přístup vychází z Lambekova syntaktického kalkulu
    - pohled na kategoriální lomítko (slash) jako formu **logické implikace**
    - axiomy a inferenční pravidla potom definují **teorii důkazu** např. aplikace funkce $\approx$ pravidlo *modus ponens* $P \wedge (P \Rightarrow Q) \Rightarrow Q$

Závislostní gramatiky

- blízko ke kategoriálním gramatikám – vztah **závislosti** mezi **řídícími** a **závislými** větnými členy
- vhodné pro popis jazyků s volným slovosledem
- používají výhradně **lexikalizovaných uzlů** (v závislostním stromu) – neexistují žádné neterminály
  - $\rightarrow$ závislostní analýza se jeví **jednodušší**
- využívá **valence** či subkategorizace – vztah mezi jedním slovem a jeho argumenty
  - typický vztah mezi slovesem a jeho možnými doplněními:
    - nosit
    - = koho | co
    - = komu & koho | co

Závislostní gramatiky – pokrač.

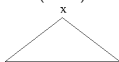
hlavní přístupy:

- ▶ navazuje na evropskou lingvistickou tradici – až k antice
- ▶ nejstarší užití – Tesnière 1959
- ▶ **funkční generativní popis** (*Functional Generative Description*, FGD) – jeden z nejpracovanějších závislostních systémů, pražská lingvistická škola (Sgall, Hajičová, Panevová)
- ▶ UDG, *Unification Dependency Grammar* – Maxwell
- ▶ MTT, *Meaning-Text Theory* – Mel'čuk
- ▶ WG, *Word Grammar* – Hudson
- ▶ Lexicase – Starosta
- ▶ FG, *Functional Grammar* – Dik
- ▶ LG, *Link Grammar* – Temperley, Carnegie Mellon University
<http://www.link.cs.cmu.edu/link/>
- ▶ DUG, *Dependency Unification Grammar* – Halliday

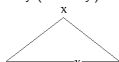
Stromové gramatiky TAG a LTAG

- ▶ Tree Adjoining Grammar – Joshi, Levy a Takahashi: *TAG Formalism*, 1975
- ▶ Lexicalized TAG – Joshi a Schabes: *Parsing with Lexicalized TAG*, 1991
- ▶ pracují přímo se **stromy** a ne s řetězci slov
- ▶ množina **počátečních stromů** – základní stavební prvky
- ▶ složitější věty odvozovány s použitím **pomocných stromů**

počáteční (*initial*) strom:

pomocný (*auxiliary*) strom:

TAG – počáteční a pomocné stromy

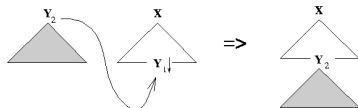
- ▶ **počáteční stromy** – neobsahují rekurzi → popisují složkovou strukturu jednoduchých vět, jmenných skupin, předložkových skupin, ...
  1. všechny **nelistové uzly** odpovídají *neterminálům*
  2. všechny **listové uzly** odpovídají *terminálům* nebo *neterminálním* uzlům určeným k *substituci*

počáteční strom typu X = jeho kořen je označen termem X

- ▶ **pomocné stromy** – reprezentují *rekurzivní struktury* popisují větné členy, které se **připojují** k základním strukturám (např. příslovecné určení)
  - ▶ charakterizace:
    1. všechny **nelistové uzly** odpovídají *neterminálům*
    2. všechny **listové uzly** odpovídají *terminálům* nebo *neterminálním* uzlům určeným k *substituci* kromě právě jednoho neterminálního uzlu (**patový uzel**, *foot node*)
    3. **patový uzel** má stejné označení jako kořenový uzel
- patový uzel – slouží k připojení stromu k jinému uzlu

TAG – operace

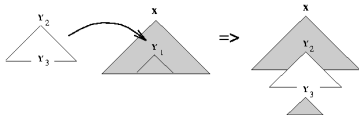
dvě operace – **substituce** a **připojení** (*adjunction*)
operace **substituce** – nahrazuje označený neterminál v listech nějakého stromu stromem, jehož kořen nese stejné označení

$Y_1 \downarrow$ – označený pro substituci

TAG – operace připojení

operace **připojení** – vložení pomocného stromu, popisujícího rekuzi neterminálu X , se stromem, který obsahuje uzel označený rovněž X

Definice TAG

- ▶ **TAG** $G = (I, A, S)$ je:
  - množina I konečných počátečních stromů
  - množina A pomocných stromů
  - typ stromu S – neterminál označující větu
- ▶ množina stromů $\mathcal{T}(G)$ TA gramatiky G = množina všech stromů odvoditelných z počátečních stromů typu S z I , jejichž spodní okraj sestává čistě z terminálních uzlů (všechny substituční uzly byly doplněny)
- ▶ jazyk řetězců $\mathcal{L}(G)$ generovaných TA gramatikou G = množina všech terminálních řetězců na spodním okraji stromů v $\mathcal{T}(G)$.

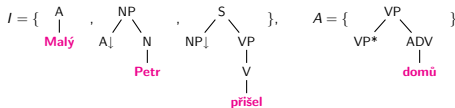
LTAG – lexikalizace

LTAG je **lexikalizovanou variantou** formalismu TAG

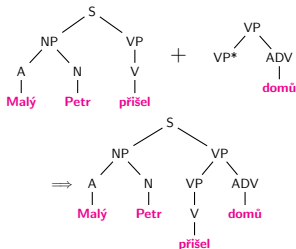
→ počáteční i pomocné stromy obsahují v listech jednu nebo více tzv.

lexikálních kotev – uzly, které jsou přiřazeny (ukotveny) k určitým slovům lexikonu

lexikalizované stromy (substituční uzly – ↓, patové uzly – *):

LTAG – lexikalizované připojení

TAG a LTAG – generované jazyky

- ▶ díky použití operace připojení mají TAG a LTAG **větší generativní sílu** než bezkontextové gramatiky ($CFG \subset MCSL$) → generují **mírně kontextové jazyky** (*mildly context-sensitive languages*)
- MCSL:
  - vlastnost **konstantního růstu** – pokud uspořádáme řetězce jazyka vzestupně podle délky, potom rozdíl dvou po sobě jdoucích délek nemůže být libovolný (každá délka je lineární kombinací konečného počtu pevných délek).
  - analyzovatelnost v **polynomiálním čase** $O(n^6)$ vzhledem k délce vstupu
- ▶ i jiné formalismy umí MCSL (jsou ekvivalentní s (L)TAG):
  - LI, *Linear Indexed Grammars* – Gazdar, 1985
  - HG, *Head Grammars* – Pollard, 1984
  - CCG, kombinatorické kategoriální gramatiky

The XTAG Project – <http://www.cis.upenn.edu/~xtag/>

Lexikální funkční gramatiky LFG

- ▶ LFG, *Lexical Functional Grammar* – Kaplan a Bresnan, 1982
- ▶ dva typy syntaktických struktur
  - **vnější, c-struktura** – viditelná hierarchická organizace slov do frází
  - **vnitřní, f-struktura** – abstraktnější struktura gramatických funkcí, které tvoří hierarchii komplexních funkčních struktur
- důvod:
  - různé přirozené jazyky se významným způsobem odlišují v **organizaci fráze**, v pořadí a způsobech realizace gramatických funkcí
  - abstraktnější, **funkcionální** organizace jazyků se odlišuje mnohem méně v mnoha jazycích se např. objevují gramatické funkce *podmětu*, *předmětu* atd.

Lexikální funkční gramatiky LFG – pokrač.

- ▶ L = vztahy mezi jazykovými formami, např. mezi aktivními a pasivními formami slovesa, jsou zobecněním struktury **lexikonu**, ne transformačními operacemi, derivujícími jednu formu z druhé
- ▶ F = **funkcionální teorie** – gramatické vztahy, jako je podmět, předmět atd., jsou základními konstrukty, a nejsou definovány pomocí konfigurace frázové struktury, nebo sémantických pojmů typu Agent a Patient
- ▶ v LFG – pro reprezentaci funkcionální syntaktické informace je vhodné definovat hierarchickou strukturu jazykových jednotek, avšak vynucená linearizace pořádku těchto struktur není vhodná

Syntaktické úrovně LFG

- ▶ dvě syntaktické úrovně:
  - **složková struktura** (*c-structure, constituent structure*) – zachycuje frázovou dominanci a prioritu a je reprezentována jako **strom** frázové struktury (CFG strom)
  - **funkcionální struktura** (*f-structure*) – zachycuje syntaktickou strukturu typu predikát-argumenty a je reprezentována **maticí dvojic atribut-hodnota**
- nabízí jednotnou reprezentaci syntaktické informace abstrahující od detailů struktury fráze a lineárního pořádku
- f-struktura obsahuje soubor atributů:
  - **příznaky** – čas, rod, číslo, ...
  - **funke** – PRED, SUBJ, OBJ, jejichž hodnoty mohou být jiné f-struktury
- ▶ vztah mezi c-strukturami (stromy) a odpovídajícími f-strukturami:

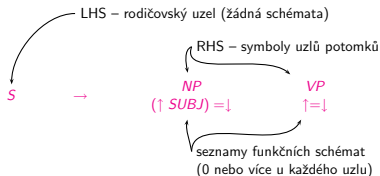
projekce $\phi : \{\text{uzly stromu c-struktury}\} \rightarrow \{\text{f-struktury}\}$

LFG – c-struktura

LFG pravidla:

- ▶ klasická CF pravidla
- ▶ plus **funkční schémata** – výrazy pracující se symboly na pravé straně pravidel (za →, RHS)

LFG – pravidla

příklady:

$S \rightarrow$ NP VP
 $(\uparrow \text{SUBJ}) = \downarrow \quad \uparrow = \downarrow$

$VP \rightarrow$ V (NP)
 $\uparrow = \downarrow \quad (\uparrow \text{OBJ}) = \downarrow$

$NP \rightarrow$ (DET) N
 $\uparrow = \downarrow \quad \uparrow = \downarrow$

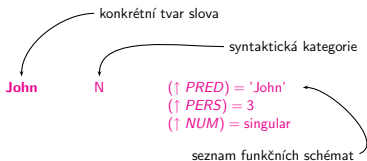
výrazy $(\uparrow \text{SUBJ}) = \downarrow$, $\uparrow = \downarrow$ a $(\uparrow \text{OBJ}) = \downarrow$ jsou *funkční schémata*

LFG – lexikon

lexikon také obsahuje **funkční schémata**

položka lexikonu:

1. konkrétní tvar slova
2. syntaktickou kategorii
3. seznam funkčních schémat

LFG – lexikon – pokrač.

příklady:

$John$ N $(\uparrow \text{PRED})$ = 'JOHN'
 $(\uparrow \text{NUM})$ = SING
 $(\uparrow \text{PERS})$ = 3

$sees$ N $(\uparrow \text{PRED})$ = 'SEE<($\uparrow \text{SUBJ}$)($\uparrow \text{OBJ}$)>'
 $(\uparrow \text{SUBJ NUM})$ = SING
 $(\uparrow \text{SUBJ PERS})$ = 3

$Mary$ N $(\uparrow \text{PRED})$ = 'MARY'
 $(\uparrow \text{NUM})$ = SING
 $(\uparrow \text{PERS})$ = 3

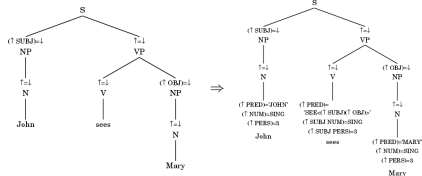
XLE web interface –

<http://decentius.aksis.uib.no/logon/xle.xml>

LFG – konstrukce c-struktury

informace v c-struktuře:

- ▶ hierarchická struktura větných členů
- ▶ **funkční anotace** (funkční schémata převedená do stromu) – po jejich interpretaci získáme výslednou f-strukturu

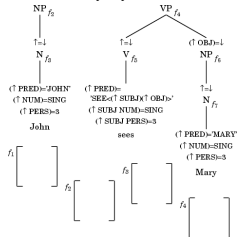
LFG – instance hodnot

Instance hodnot

- ▶ doplňuje hodnoty metaproměnných $\uparrow$ a $\downarrow$
- ▶ transformuje schémata na **funkční rovnice** – výrazy získané z f-struktur

grafický zápis – f-struktura v hranatých závorkách []

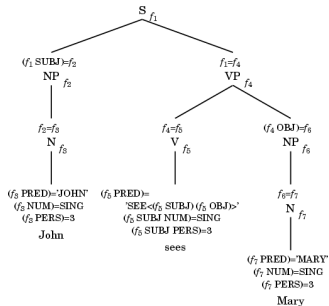
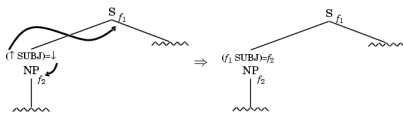
každý uzel c-struktury má k sobě připojenou matici f-struktury, které se označují indexy f_i

LFG – doplnění hodnot metaproměnných

$\uparrow$ a $\downarrow$ (metaproměnné) se odkazují na f-struktury je potřeba najít správné proměnné f_i na místa šipek

- ▶ $\downarrow$ – metaproměnná **EGO** nebo **SELF** – odkazuje na f-strukturu uzlu nad schématem
- ▶ $\uparrow$ – metaproměnná **MOTHER** – odkazuje na f-strukturu rodičovského uzlu vzhledem k uzlu nad schématem

LFG – funkční popis

funkční popis = množina všech instanciováných funkčních rovnic stromu vlastní konstrukce f-struktury pracuje pouze s tímto funkčním popisem funkční popis předchozí věty:

a. $(f_1 \text{ SUBJ}) = f_2$	i. $(f_5 \text{ SUBJ NUM}) = \text{SING}$
b. $f_3 = f_2$	j. $(f_5 \text{ SUBJ PERS}) = f_3$
c. $(f_3 \text{ PRED}) = \text{'JOHN'}$	k. $(f_4 \text{ OBJ}) = f_6$
d. $(f_3 \text{ NUM}) = \text{SING}$	l. $f_6 = f_7$
e. $(f_3 \text{ PERS}) = f_3$	m. $(f_7 \text{ PRED}) = \text{'MARY'}$
f. $f_1 = f_4$	n. $(f_7 \text{ NUM}) = \text{SING}$
g. $f_4 = f_5$	o. $(f_7 \text{ PERS}) = f_3$
h. $(f_5 \text{ PRED}) = \text{'SEE<(f_5 SUBJ)(f_5 OBJ)>'}$	

LFG – f-struktura

$$f_n \left[\begin{array}{c} A \\ F \\ H \end{array} \left[\begin{array}{cc} f_m \left[\begin{array}{cc} B & C \\ D & E \end{array} \right] \\ G \\ I \end{array} \right] \right]$$

grafický zápis:

matice atribut-hodnota (*attribute-value matrix*, AVM) – levé sloupce jsou atributy, pravé sloupce hodnoty (symboly, podřazené f-struktury nebo sémantické formy)

funkční rovnice a f-struktury:

$$(f_p \text{ ATT}) = \text{VAL}$$

v f-struktuře f_p je řádek, kde atribut je **ATT** a jeho hodnota je **VAL**

funkční rovnice mohou být **splněny** nebo **nesplněny** (*true/false*)

LFG – konstrukce f-struktury

f-struktura se tvoří z **funkčního popisu** tak, aby všechny funkční rovnice byly **splněny**

výsledná f-struktura musí být **minimální** taková f-struktura

$$\begin{array}{c} f_1 \\ f_4 \\ f_6 \end{array} \left[\begin{array}{c} \text{PRED 'SEE<(f}_5 \text{ SUBJ) (f}_6 \text{ OBJ)>'} \\ \text{SUBJ} \left[\begin{array}{cc} \text{NUM SING} \\ \text{PERS s} \end{array} \right] \end{array} \right] \Rightarrow \begin{array}{c} f_1 \\ f_4 \\ f_6 \end{array} \left[\begin{array}{c} \text{PRED 'SEE<(f}_5 \text{ SUBJ) (f}_6 \text{ OBJ)>'} \\ \text{SUBJ} \left[\begin{array}{c} f_2 \left[\begin{array}{cc} \text{PRED 'JOHN'} \\ \text{NUM SING} \\ \text{PERS s} \end{array} \right] \\ f_3 \left[\begin{array}{cc} \text{NUM SING} \\ \text{PERS s} \end{array} \right] \end{array} \right] \\ \text{OBJ} \left[\begin{array}{c} f_6 \left[\begin{array}{cc} \text{PRED 'MARY'} \\ \text{NUM SING} \\ \text{PERS s} \end{array} \right] \\ f_7 \left[\begin{array}{cc} \text{NUM SING} \\ \text{PERS s} \end{array} \right] \end{array} \right] \end{array} \right]$$

Gramatické formalismy pro ZPJ II

Aleš Horák

E-mail: hales@fi.muni.cz
http://nlp.fi.muni.cz/poc_lingv/

Obsah:

- ▶ HPSG – Head-driven Phrase Structure Grammar
- ▶ Metagramatika systému synt

- ▶ HPSG, **Head-driven Phrase Structure Grammar** – Pollard & Sag, 1994
- ▶ navazuje na Gazdar, **Generalized Phrase Structure Grammar**, 1985
- ▶ **lexikalizovaná** teorie generativní gramatiky přirozeného jazyka
- ▶ **neterminály** CFG jsou nahrazeny **příznakovými strukturami**
- ▶ založená na **omezeních** (constraints)
- ▶ modeluje jazyk pomocí **deklarativních** omezení typovaných struktur
- ▶ **příznaky** jsou propojeny pomocí **strukturního sdílení**, tedy předáváním proměnných mezi podstrukturami dané struktury
- ▶ HPSG je **nederivační**, na rozdíl od jiných formalismů, kde jsou různé úrovně syntaktické struktury sekvenčně odvozovány pomocí transformačních operací

HPSG – Head-driven Phrase Structure Grammar – pokrač.

- ▶ gramatika je v HPSG modelována pomocí **uspořádaných příznakových struktur**, které korespondují s typy výrazů přirozeného jazyka a jejich částmi
- ▶ cílem teorie je detailní specifikace, které příznakové struktury jsou **přípustné**
- ▶ příznakové struktury definují **omezení**
hodnoty příznaků mohou být jednoho ze čtyř typů
  - atomy
  - příznakové struktury
  - množiny příznakových struktur (**{...}**)
  - nebo seznamy příznakových struktur (**<...>**)

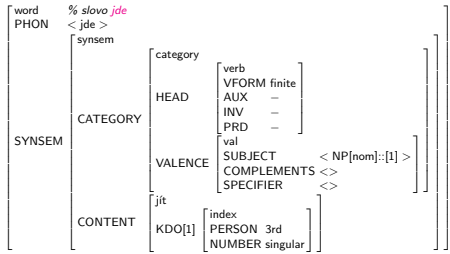
HPSG – lexikální hlava

- ▶ **slova** (lexikální položky) obsahují **hodně informací** – podle psycholingvistiky se podobá *zpracování v lidském mozku*
- ▶ **lexikální hlava** – základní prvek frázové struktury HPSG
lexikální hlava = jedno slovo, jehož položka specifikuje informace, které určují základní gramatické **vlastnosti fráze**, kterou hlava zastupuje
gramatické vlastnosti zahrnují:
  - morfologické informace (part-of-speech, POS)

N zastupuje NP, VP zastupuje S, V zastupuje VP
  - relace závislosti (např. valenční rámec slovesa)
- ▶ lexikální hlava obsahuje také klíčové **sémantické informace**, které sdílí se zastupovanou frází

HPSG – struktury

HPSG struktury jsou **typované příznakové struktury** zapisují se pomocí AVM – **příznaky** velkými písmeny, **typy** malými

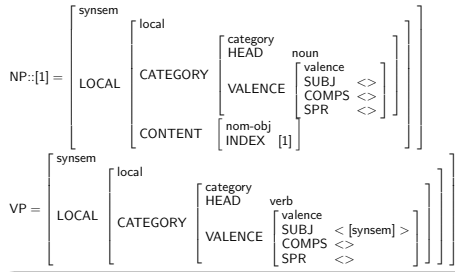

Úvod do počítačové lingvistiky 7/11 5 / 25

HPSG – Head-driven Phrase Structure Grammar HPSG – lexikální položky

HPSG – syntaktické kategorie

symboly **syntaktických kategorií** – zkratky určitých příznakových popisů:

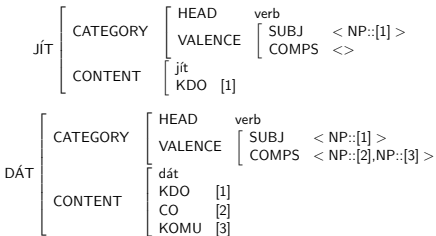

Úvod do počítačové lingvistiky 7/11 6 / 25

HPSG – Head-driven Phrase Structure Grammar HPSG – fráze

HPSG – lexikální položky

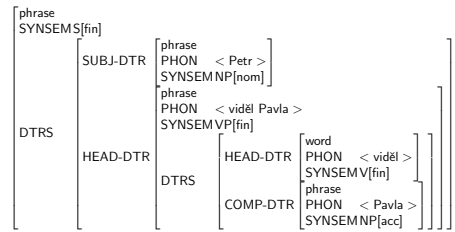
velké množství akcí je v **lexikonu**:

Úvod do počítačové lingvistiky 7/11 7 / 25

HPSG – fráze

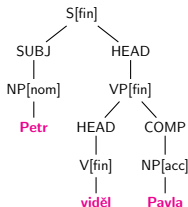
reprezentace **frází** – v HPSG obdoba reprezentace **slov** navíc příznak **DAUGHTERS** – struktura členů fráze

Úvod do počítačové lingvistiky 7/11 8 / 25

HPSG – fráze – pokrač.

pro snazší čtení popisů frází používáme **stromový zápis**:

ve skutečnosti se ovšem jedná o **příznakovou strukturu**, ne strom!

HPSG – dobře utvořené příznakové struktury

dobře utvořené příznakové struktury musí splňovat **omezení daná gramatikou**

příznaková struktura je **dobře utvořená** ⇔:

- ▶ každý uzel splňuje **omezení geometrie příznaku**
- ▶ každá uzel vstupního slova splňuje **omezení některé lexikální položky**
- ▶ každý frázový uzel splňuje **frázová omezení** – *omezení přímé dominance* (immediate dominance, viz dále), *omezení hlavových příznaků* (head feature), *valenční omezení*, ...

omezení geometrie příznaku specifikují:

- ▶ s jakými **typy** se pracuje
- ▶ jaká je použitá **typová hierarchie** – který typ je podtypem jiného typu
- ▶ pro každý typ – jaké příznaky přísluší tomuto typu
- ▶ pro každý typ a každý příznak – jakých typů mohou být hodnoty tohoto příznaku

HPSG – deklarace typu

pro popis omezení geometrie příznaku se používají **typové deklarace**:

category: [HEAD: head, VALENCE: valence]

head # *příznaková struktura složená z příznakových struktur*
 noun: [CASE: case]
 verb: [VFORM: vform, AUX: boolean, INV: boolean]
 prep: [PFORM: pform]
 ...

vform # *jednoduchý příznak, forma slovesa – možné hodnoty:*
 fin # *určitý tvar slovesa*
 inf # *neurčitý tvar slovesa – infinitive*
 ...

case # *jednoduchý příznak, gramatický pád*
 nom # *1. pád, nominativ*
 acc # *4. pád, akuzativ*
 ...

HPSG – dobře utvořená slova a fráze

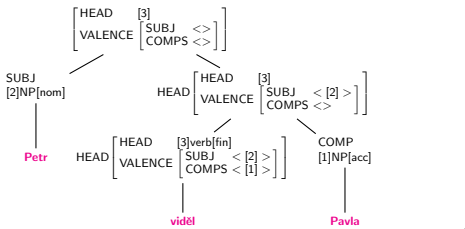
- ▶ každé vstupní **slovo** musí splňovat některou **lexikální položku**
- ▶ **fráze** musí splňovat **frázová omezení** (constraints):
  - **omezení přímé dominance** – každá fráze musí odpovídat jednomu ze schémat – schéma *head-subject*, schéma *head-specifier*, schéma *head-complement*, ...

- **omezení hlavových příznaků** – pro každou frázi, která má hlavu, musí být hlavové příznaky fráze shodné s hlavovými příznaky potomka, který je hlavou
- **valenční omezení** – pro každý z valenčních příznaků (SUBJECT, COMPLEMENTS, ...) – hodnota příznaku na hlavové frázi musí odpovídat hodnotě na potomku, který je hlavou, mínus ty příznaky, které jsou splněny některým z nehlavových potomků

HPSG – dobře utvořené příznakové struktury

omezení ve větě 'Petr viděl Pavla.':

DEMO: GG – HPSG pro němčinu, DFKI Language Technology Lab, Saarbrücken
<http://www.cl.uni-bremen.de/~stefan/Babel/Interaktiv/>

Metagramatika systému synt

3 formy (meta)gramatiky:

- ▶ metagramatika (G1)
  - ▶ pravidla s kombinatorickými konstrukty + globální omezení pořadí
  - ▶ akce (= gramatické testy + kontextové akce)
  - ▶ česká lingvistická tradice – závislostní struktury, kontrola shody, pravidla pro pořadí slov, ...
- ▶ generovaná gramatika (G2)
  - ▶ bezkontextová pravidla
  - ▶ akce
- ▶ expandovaná gramatika (G3)
  - ▶ jen bezkontextová pravidla

Metagramatika – kombinatorické konstrukty

kombinatorické konstrukty se používají pro generování variant pořadí daným terminálů a neterminálů

hlavní kombinatorické konstrukty:

- ▶ **order()** generuje všechny možné permutace zadaných komponent
- ▶ **first()** argument musí být na prvním místě
- ▶ **rhs()** doplní všechny pravé strany svého argumentu

```
/* budu se ptát */
clause ==> order(VBU,R,VRI)
```

```
/* který ... */
relclause ==> first(relprongr) rhs(clause)
```

Metagramatika – typy pravidel

- ▶ -> normální CF pravidlo
- ▶ --> vložit **intersegment** mezi každé dva prvky
- ▶ ==> + kontrola správného pořadí příklonek
- ▶ ==> intersegmenty na začátku a konci RHS, spojky, ...

```
ss -> conj clause
/* budu muset číst */
futmod --> VBU VOI VI
/* byl bych býval */
cpredcondgr ==> VBL VBK VBLL
/* musím se ptát */
clause ==> VO R VRI
```

clause pravidla se zadávají pomocí **pravidlových vzorů**

Metagramatika – globální omezení pořadí

globální omezení pořadí zakazuje některé kombinace pořadí preterminálů

%enclitic – které preterminály jsou brány jako příklony

%order – zajišťuje dodržení precedence zadaných preterminálů

```
/* jsem, bych, se */
%enclitic = (VB12, VBK, R)
```

```
/* byl — četl, ptal, musel */
%order VBL = {VL, VRL, VOL}
```

Metagramatika – generativní konstrukty

skupina výrazů **%list.*** – produkuje nová pravidla pro seznamy (s oddělovači/bez oddělovačů, s různými testy na shody, ...)

```
/* (nesmím) zapomenout udelat - to forget to do */
%list_nocoord vi_list
vi_list -> VI
```

```
%list_coord_case_number_gender np
/* krasny pes a mala kocka - beautiful dog and small cat */
np -> left_modif np
```

koncovky ***_case**, ***_number_gender** and ***_case_number_gender** určují typ shody

Metagramatika – pravidlové vzory

pravidla pro slovesné skupiny – cca 40% všech pravidel metagramatiky
pravidlové vzory %group – definují časté skupiny konstrukcí v pravidlech

```
%group verbP={
  V: verb_rule_schema($0,"(#1)")
  groupflag($1,"head"),
  VR R: verb_rule_schema($0,"(#1 #2)")
  groupflag($1,"head"),
}

%template clause =====> order(RHS)

/* ctu/ptam se - I am reading/I am asking */
clause %> group(verbP) vi_list
verb_rule_schema($0,"#2")
depends(getgroupflag($1,"head"), $2)
```

Metagramatika – pravidlové vzory – pokrač.

- ▶ předchozí příklad – skupina **verbP** = dvě skupiny preterminálů (**V** a **VR R**) s příslušnými akcemi
- ▶ v **clause** expanduje postupně na obě pravé strany
- ▶ **(get)groupflag** – odkaz na prvek uvnitř **%group**
- ▶ **vzor celého pravidla** – speciální pravidlová šipka **%>**
%template definuje vzor každého pravidla s **%>**

Metagramatika – úrovně pravidel

- ▶ používá se pro **ohodnocení** výstupních stromů pro jejich **třídění**
- ▶ doplněk trénování na velkých **stromových korpusech** (které nejsou ☺)
- ▶ zadané **lingvistou** – specialistou na vývoj gramatiky
- ▶ **základní úroveň – 0, vyšší úrovně** – méně frekventované fenomény
- ▶ pravidla vyšších úrovní mohou být v průběhu analýzy **zapnuté/vypnuté**

```
3:np -> adj_group
propagate_case_number_gender($1)
```

Gramatika G2 – kontextové akce

- ▶ gramatické **testy na shody** – pád, rod, číslo
  - ▶ **testy na zanoření vedlejších vět** – test_comma
  - ▶ akce pro specifikaci **závislostních hran**
  - ▶ akce **typové kontroly** logických konstrukcí
- ```
np -> adj_group np
rule_schema($0, "lwtx(awtx(#1) and awtx(#2))")
rule_schema($0, "lwtx([[awt(#1),#2],x])")
```

**rule\_schema** – schéma pro tvorbu logické konstrukce ze subkonstrukcí  
 projdou jenom kombinace, které **typově vyhovují** danému schématu

## Expandovaná gramatika G3

- ▶ překlad testů na shody do CF pravidel
- ▶ v češtině – 7 gramatických pádů, dvě čísla a 4 rody → 56 možných variant pro plnou shodu mezi dvěma prvky

počty pravidel

|                          |       |
|--------------------------|-------|
| metagramatika G1         | 253   |
| gramatika G2             | 3091  |
| expandovaná gramatika G3 | 11530 |

DEMO: **wwwsynt** – webové rozhraní k syntu  
<http://nlp.fi.muni.cz/projekty/wwwsynt/>

## Systém synt – příklad logické analýzy

vyhodnocení **rule\_schema** pro **np** 'pečené kuře'

```
4, 6, -npnl -> . left_modif np .: k1gNnSc145
agree_case_number_gender_and_propagate OK
rule_schema: 2 nterms, 'lwtx(awtx(#1) and awtx(#2))'
And condrs, Abstr and Exi vars are just gathered
1 (1x1) constructions:
  λw2λt3λx4(([pečenýw2t3, x4]) ∧ [kuřew2t3, x4])... (0t)T,w
And condrs: none added
Exi vars: none added
```

Systém synt – příklad logické analýzy – pokrač.

vyhodnocení `verb_rule_schema` pro celou `clause`

```

verb_rule_schema: 3 groups
no acceptable subject found: supplying an inexplicit one
inexplicit subject: k3xPgMnSc1,k3xPgInSc1: On...l
Clause valency list:      jíst <v>#1:(1)hA-#2:(2)hPTc1,      ...
Verb valency list:       jíst <v>#2:hH-#1:hPTc4ti
Matched valency list:    jíst <v>#2:(1)hH-#1:(2)hPTc4ti
time span: λt12dnest12... (oτ)
frequency: Onc...((o(oτ))π)ω
verbal object: x15... (o(oπ))(oπ)
present tense clause:
λw17λt18(∃ĥ10)(∃x15)(∃ĥ16)([Doesw17t18, On, [Impw17, x15]]] ∧ [večeřew17t18, ĥ10] ∧
[pečenýw17t18, ĥ16] ∧ [kuřew17t18, ĥ16] ∧ x15 =
[jíst, ĥ16]w17 ∧ [[kw17t18, ĥ10]w17, x15]]... π
clause:
λw19λt20[Pt20; [Oncw19, λw17λt18(∃ĥ10)(∃x15)(∃ĥ16)([Doesw17t18, On, [Impw17, x15]]] ∧
[večeřew17t18, ĥ10] ∧ [pečenýw17t18, ĥ16] ∧ [kuřew17t18, ĥ16] ∧ x15 =
[jíst, ĥ16]w17 ∧ [[kw17t18, ĥ10]w17, x15]]], λt12dnest12... π

```

Algoritmy syntaktické analýzy (pomocí CFG)

Vladimír Kadlec, Aleš Horák

E-mail: hales@fi.muni.cz
<http://nlp.fi.muni.cz/poc.lingv/>

Obsah:

- ▶ Základní postupy pro syntaktickou analýzu obecných CFG
- ▶ Algoritmus CKY
- ▶ Tabulkové analyzátoři
- ▶ Tomitův zobecněný analyzátor LR
- ▶ Porovnání jednotlivých algoritmů

Základní postupy pro syntaktickou analýzu obecných bezkontextových gramatik

- ▶ všechny uvedené algoritmy pracují s polynomiální časovou a prostorovou složitostí
- ▶ algoritmus CKY – *Cocke, Kasami, Younger*;
- ▶ tabulková (chart) analýza (neplést s LR tabulkou):
  - shora dolů (*top-down*);
  - zdola nahoru (*bottom-up*);
  - analýza řízená hlavou pravidla (*head-driven*);
- ▶ Tomitův zobecněný analyzátor LR.

Syntaktická analýza

- ▶ Vstupy:
  - řetězec lexikálních kategorií (preterminálních symbolů) $a_1 a_2 \dots a_n$;
  - bezkontextová gramatika $G = \langle N, \Sigma, P, S \rangle$.
- ▶ Výstup:
  - efektivní reprezentace derivačních stromů.

Algoritmus CKY

- ▶ Gramatika musí být v Chomského normální formě.

CNF (každá CFG jde do ní převést):

$$A \rightarrow BC$$

$$D \rightarrow 'd'$$

- ▶ Derivujeme řetězce symbolů délky q na p pozici, značíme $w_{p,q}$.
- ▶ Derivace řetězců délky 1, $A \Rightarrow w_{p,1}$, je prováděno prohledáváním terminálních pravidel.
- ▶ Derivace delších řetězců $A \Rightarrow^* w_{p,q}$, $q \geq 2$ vyžaduje aby platilo $A \Rightarrow BC \Rightarrow^* w_{p,q}$. Tedy z B derivujeme řetězec délky k , $1 \leq k \leq q$, a z C derivujeme zbytek, řetězec délky $q - k$. Tzn. $B \Rightarrow^* w_{p,k}$ a $C \Rightarrow^* w_{p+k,q-k}$. Kratší řetězce máme tedy vždy "předočítané."

Algoritmus CKY pokrač.

program CKY Parser;

```

begin
  for p := 1 to n do V[p,1] := {A|A → ap ∈ P };
  for q := 2 to n do
    for p := 1 to n - q + 1 do
      V[p,q] = ∅;
      for k := 1 to q - 1 do
        V[p,q] =
          V[p,q] ∪
          ∪ {A → BC ∈ P, B ∈ V[p,k], C ∈ V[p+k,q-k]};
      od
    od
  end
end
    
```

Algoritmus CKY, příklad – zadání

▶ vstupní gramatika je:

```

S → AA|BB|AX|BY|a|b
X → SA
Y → SB
A → a
B → b
    
```

▶ vstupní řetězec je $w = abaaba$.

Algoritmus CKY, příklad – řešení (matice V)

a b a a b a

```

S → AA|BB|AX|BY|a|b
X → SA
Y → SB
A → a
B → b
    
```

p – pozice, q – délka

q \ p	1	2	3	4	5	6
1	S, A	S, B	S, A	S, A	S, B	S, A
2	Y	X	S, X	Y	X	
3	S	∅	Y	S		
4	X	S	∅			
5	∅	X				
6	S					

Tabulkové (chart) analyzátoři

▶ Rozlišujeme tři základní typy **tabulkových analyzátořů**:

- shora dolů;
- zdola nahoru;
- analýza řízená hlavou pravidla.

▶ Mnoho dalších variant je popsáno v:

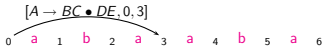
Sikkel Klaas: Parsing Schemata: A Framework for Specification and Analysis of Parsing Algorithm, 1997.

▶ Neklade se žádné omezení na gramatiku.

▶ Analyzátoři typu "chart" v sobě většinou obsahují dvě datové struktury **chart** a **agendu**. Chart a agenda obsahují tzv. **hrany**.

▶ **Hrana** je trojice $[A \rightarrow \alpha \bullet \beta, i, j]$, kde:

- i, j jsou celá čísla, $0 \leq i \leq j \leq n$ pro n slov ve vstupní větě
- $A \rightarrow \alpha \beta$ je pravidlem vstupní gramatiky.

Obecný analyzátor typu "chart"

program Chart Parser;
begin

```

inicializuj (CHART);
inicializuj (AGENDA);
while (AGENDA není prázdná) do
  E := vezmi hranu z AGENDA;
  for each (hrana F, která může být vytvořena pomocí
    hrany E a nějaké jiné hrany z CHART) do
    if ((F není v AGENDA) and (F není v CHART) and
      (F je různá od E))
      then přidej F do AGENDA;
    fi;
  od;
  přidej E do CHART;
od;
end;
```

Varianta shora dolů

Inicializace:

- ▶ $\forall p \in P \mid p = S \rightarrow \alpha$ přidej hranu $[S \rightarrow \bullet \alpha, 0, 0]$ do agendy.
- ▶ počáteční chart je prázdný.

Iterace – vezmi hranu E z agendy a pak:

- pokud je E ve tvaru $[A \rightarrow \alpha \bullet, j, k]$, potom pro každou hranu $[B \rightarrow \gamma \bullet A \beta, i, j]$ v chartu vytvoř hranu $[B \rightarrow \gamma A \bullet \beta, i, k]$.
- pokud je E ve tvaru $[B \rightarrow \gamma \bullet A \beta, i, j]$, potom pro každou hranu $[A \rightarrow \alpha \bullet, j, k]$ v chartu vytvoř hranu $[B \rightarrow \gamma A \bullet \beta, i, k]$.
- pokud je E ve tvaru $[A \rightarrow \alpha \bullet a_{j+1} \beta, i, j]$, vytvoř hranu $[A \rightarrow \alpha a_{j+1} \bullet \beta, i, j+1]$.
- (*predikční pravidlo*) pokud je E ve tvaru $[A \rightarrow \alpha \bullet B \beta, i, j]$ potom pro každé pravidlo $B \rightarrow \gamma \in P$, vytvoř hranu $[B \rightarrow \bullet \gamma, i, j]$.

Příklad – tabulkové analýzy (typu chart)

Gramatika:

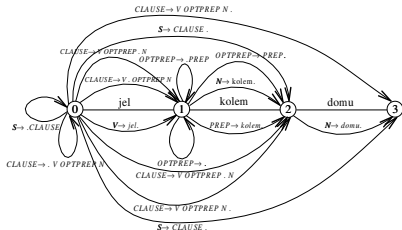
```

S → CLAUSE
CLAUSE → V OPTPREP N
OPTPREP → ε
OPTPREP → PREP
V → jel
PREP → kolem
N → domu
N → kolem
```

**Věta:**

"jel kolem domu" ( $a_1 = \text{jel}$ ,  $a_2 = \text{kolem}$ ,  $a_3 = \text{domu}$ ).

## Příklad – chart po analýze shora dolů



## Varianta zdola nahoru

### Inicializace:

- ▶  $\forall p \in P \mid p = A \rightarrow \epsilon$  přidej hrany  $[A \rightarrow \bullet, 0, 0]$ ,  $[A \rightarrow \bullet, 1, 1]$ , ...,  $[A \rightarrow \bullet, n, n]$  do agendy.
- ▶  $\forall p \in P \mid p = A \rightarrow a_i \alpha$  přidej hranu  $[A \rightarrow \bullet a_i \alpha, i-1, i-1]$  do agendy.
- ▶ počáteční chart je prázdný.

### Iterace – vezmi hranu $E$ z agendy a pak:

- pokud je  $E$  ve tvaru  $[A \rightarrow \alpha \bullet, j, k]$ , potom pro každou hranu  $[B \rightarrow \gamma \bullet A \beta, i, j]$  v chartu vytvoř hranu  $[B \rightarrow \gamma A \bullet \beta, i, k]$ .
- pokud je  $E$  ve tvaru  $[B \rightarrow \gamma \bullet A \beta, i, j]$ , potom pro každou hranu  $[A \rightarrow \alpha \bullet, j, k]$  v chartu vytvoř hranu  $[B \rightarrow \gamma A \bullet \beta, i, k]$ .
- pokud je  $E$  ve tvaru  $[A \rightarrow \alpha \bullet a_{j+1} \beta, i, j]$ , potom vytvoř hranu  $[A \rightarrow \alpha a_{j+1} \bullet \beta, i, j+1]$ .
- pokud je  $E$  ve tvaru  $[A \rightarrow \alpha \bullet, i, j]$ , potom pro každé pravidlo  $B \rightarrow A \gamma$  vstupní gramatiky vytvoř hranu  $[B \rightarrow \bullet A \gamma, i, j]$ .

## Analýza řízená hlavou pravidla

### head-driven chart parsing

- ▶ **Hlava pravidla** – libovolný (určený) symbol z pravé strany pravidla.

Například pravidlo  $CLAUSE \rightarrow V \underline{OPTPREP} N$  může mít hlavy  $V$ ,  $OPTPREP$ ,  $N$ .

- ▶ Epsilon pravidlo má hlavu  $\epsilon$ .
- ▶ Hrana v analyzátoru řízené hlavou pravidla – trojice  $[A \rightarrow \alpha \bullet \beta \gamma, i, j]$ , kde  $i, j$  jsou celá čísla,  $0 \leq i \leq j \leq n$  pro  $n$  slov ve vstupní větě a  $A \rightarrow \alpha \beta \gamma$  je pravidlo vstupní gramatiky a hlava je  $\beta$ .
- ▶ Algoritmus vlastní analýzy (varianta zdola nahoru) je podobný jednoduchému přístupu. Analýza neprobíhá zleva doprava, ale začíná na hlavě daného pravidla.

## Analýzátor řízený hlavou pravidla

### Inicializace:

- ▶  $\forall p \in P \mid p = A \rightarrow \epsilon$  přidej hrany  $[A \rightarrow \bullet \bullet, 0, 0]$ ,  $[A \rightarrow \bullet \bullet, 1, 1]$ , ...,  $[A \rightarrow \bullet \bullet, n, n]$  do agendy.
- ▶  $\forall p \in P \mid p = A \rightarrow \alpha \underline{a_i} \beta$  ( $a_i$  je hlavou pravidla) přidej hranu  $[A \rightarrow \alpha \bullet a_i \bullet \beta, i-1, i]$  do agendy.
- ▶ počáteční chart je prázdný.

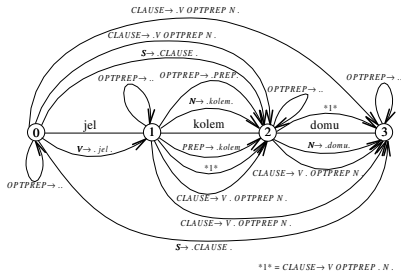
Je tato inicializace v pořádku?

## Analýzátor řízený hlavou pravidla pokrač.

### Iterace – vezmi hranu $E$ z agendy a pak:

- pokud je  $E$  ve tvaru  $[A \rightarrow \bullet \alpha \bullet, j, k]$ , potom pro každou hranu:  $[B \rightarrow \beta \bullet \gamma \bullet A \delta, i, j]$  v chartu vytvoř hranu  $[B \rightarrow \beta \bullet \gamma A \bullet \delta, i, k]$ .
- $[B \rightarrow \beta A \bullet \gamma \bullet \delta, k, l]$  v chartu vytvoř hranu  $[B \rightarrow \beta \bullet A \gamma \bullet \delta, j, l]$ .
- pokud je  $E$  ve tvaru  $[B \rightarrow \beta \bullet \gamma \bullet A \delta, i, j]$ , potom pro každou hranu  $[A \rightarrow \alpha \bullet, j, k]$  v chartu vytvoř hranu  $[B \rightarrow \beta \bullet \gamma A \bullet \delta, i, k]$ .
- pokud je  $E$  ve tvaru  $[B \rightarrow \beta \bullet \gamma \bullet A \delta, k, l]$ , potom pro každou hranu  $[A \rightarrow \alpha \bullet, j, k]$  v chartu vytvoř hranu  $[B \rightarrow \beta \bullet \gamma A \bullet \delta, j, l]$ .
- pokud je  $E$  ve tvaru  $[A \rightarrow \beta \alpha_i \bullet \gamma \bullet \delta, i, j]$ , potom vytvoř hranu  $[A \rightarrow \beta \bullet \alpha_i \gamma \bullet \delta, i-1, j]$ .
- pokud je  $E$  ve tvaru  $[A \rightarrow \beta \bullet \gamma \bullet \alpha_{j+1} \delta, i, j]$ , potom vytvoř hranu  $[A \rightarrow \beta \bullet \gamma \alpha_{j+1} \bullet \delta, i, j+1]$ .
- pokud je  $E$  ve tvaru  $[A \rightarrow \bullet \alpha \bullet, i, j]$ , potom pro každé pravidlo  $B \rightarrow \beta \underline{A} \gamma$  ve vstupní gramatice vytvoř hranu  $[B \rightarrow \beta \bullet A \bullet \gamma, i, j]$  (symbol  $A$  je hlavou pravidla).

## Příklad – chart po analýze řízení hlavou pravidla



## Tomitův zobecněný analyzátor LR

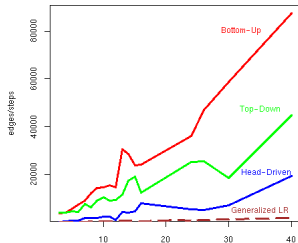
- ▶ *generalized LR parser (GLR)*
- ▶ Masaru Tomita: Efficient parsing for natural language, 1986
- ▶ standardní LR tabulka, která může obsahovat konflikty;
- ▶ zásobník je reprezentován acyklickým orientovaným grafem (DAG);
- ▶ derivační stromy jsou uloženy ve sbaleném "lese" stromů.
- ▶ v podstatě stejný, jako algoritmus LR;
- ▶ udržujeme si seznam aktivních uzlů zásobníku (grafu);
- ▶ akce redukce provádíme vždy před akcemi čtení;
- ▶ akci čtení provádíme pro všechny aktivní uzly najednou;
- ▶ kde je to možné, tam uzly slučujeme.

## Příklad konfliktu redukce/redukce



| stav | položka            | akce       | symbol  | další stav |
|------|--------------------|------------|---------|------------|
| 5    | CLAUSE → V N . NUM | shift      | NUM     | 8          |
|      | NN → N . N         |            | N       | 10         |
|      | NUM → . jedna      |            | jedna   | 9          |
|      | N → . tramvaj      |            | tramvaj | 7          |
|      | N → . jedna        |            |         |            |
| 9    | NUM → jedna .      | reduce (6) |         |            |
|      | N → jedna .        | reduce (5) |         |            |

## Porovnání jednotlivých algoritmů



## Korpusy textů a jejich využití

Pavel Rychlý, Aleš Horák

E-mail: [hales@fi.muni.cz](mailto:hales@fi.muni.cz)  
[http://nlp.fi.muni.cz/poc\\_lingv/](http://nlp.fi.muni.cz/poc_lingv/)

### Obsah:

- ▶ Co to je korpus?
- ▶ Anglické a národní korpusy
- ▶ Formáty korpusů
- ▶ Korpusové manažery

## Co to je korpus?

- ▶ Co to je text, dokument?
  - lecos
- ▶ Různé typy korpusů
  - textové
  - mluvené
- ▶ Pro potřeby NLP
  - textový korpus

## Textový korpus

- ▶ soubor textů
- ▶ charakteristiky
  - rozsáhlý (stovky mil. až mld. pozic/slov)
  - v jednotném formátu
  - stukturovaný
  - v elektronické podobě

## Typy korpusů

- ▶ vždy záleží na účelu a způsobu použití
- ▶ možnosti
  - jazyk
  - typy textů
  - zdroj dat
  - značkování
  - ...



## První korpus

## SUSANNE

## Brown

- ▶ americká angličtina (1961)
- ▶ Brown University, 1964
- ▶ gramatické značkování, 1979
- ▶ 500 textů, 1 mil. slov
- ▶ W. N. Francis & H. Kučera
  - první statistické charakteristiky angličtiny
  - relativní četnosti slov a slovních druhů

## SUSANNE

- ▶ autor Geoffrey Sampson, Sussex University
- ▶ kniha *English for the Computer*
- ▶ část korpusu Brown ( $\frac{1}{4}$ )
- ▶ nové gramatické značkování
- ▶ syntaktické značkování

## BNC

## BoE

## British National Corpus

- ▶ britská angličtina, 10% mluva
- ▶ první velký korpus pro lexikografy
- ▶ vydavatelé slovníků (OUP) + univerzity
- ▶ 1991–1994, World Edition 2000
- ▶ ≈3000 textů, 100 mil. slov
- ▶ gramatické značkování automatickým nástrojem

## Bank of English

- ▶ britská angličtina
- ▶ COBUILD (HarperCollins), University of Birmingham
- ▶ 1991, stále rozšiřován
- ▶ 2002, ≈450 mil. slov

## Další národní korpusy

- ▶ Český národní korpus
  - ÚČNK, FF UK
  - SYN2000: 100 mil. slov
  - Litera, Synek, BMK, ...
- ▶ Slovenský, Maďarský, Chorvatský, ...
- ▶ Americký

## Korpusy na FI

vytvořené na FI, příklady:

- ▶ Desam
  - 1996, ručně značkový (desambiguovaný)
  - ≈1 mil. slov
- ▶ WWW
  - periodika z webu, z let 1996–1998
  - ≈100 mil.
- ▶ Chyby
  - práce studentů předmětu Základy odb. stylu s vyznačenými chybami
  - ≈400 tis.

## Korpusy na FI

spolupráce

- ▶ Dopisy
- ▶ Mluv
- ▶ Kačenka
- ▶ ČNPK
- ▶ 1984
- ▶ Otto
- ▶ Italian
- ▶ Giga Chinese
- ▶ Francouzský, Slovinský, Britská angličtina, ...

## Formáty korpusů

- ▶ archiv/kolekce
  - různé formáty, podle zdroje/typu
- ▶ textové banky
  - jednotný formát a základní struktura
  - dokumenty/texty, základní metainformace
- ▶ vertikální text
- ▶ binární data v aplikaci
  - pomocné data pro rychlejší zpracování
    - indexy
    - statistiky

## Kódování znaků

- ▶ 8 bitů  $\approx$  256 znaků
  - ASCII – základ 7 bitů
  - kódování pro češtinu
    - ISO-Latin-2, Windows-1250, 852
- ▶ Unicode
  - 32bitů na znak
  - UTF-8
    - 1 až 4 byty na znak
  - UTF-16
    - 2 až 4 byty na znak

## Kódování metainformací

- ▶ escape-sekvence
  - speciální znak mění význam následujících znaků
  - `\n`, `\t`, `&amp;`, `<``tag``>`
- ▶ SGML
  - Standard Generalised Markup Language
  - ISO 8879:1986(E)
- ▶ XML
  - Extensible Markup Language
  - W3C, 1998

## XML

- ▶ struktura popsána v DTD
- ▶ elementy
  - počáteční, koncová značka
  - `<doc>`, `<head>`, `</head>`, `<g/>`
- ▶ atributy elementů/značek
  - `<doc title="Jak pejsek ..." author="Čapek">`
  - `<head type="main">`
- ▶ entity
  - `&gt;`, `&lt;`, `&amp;`, `&eacute;`

## Standards pro ukládání

- ▶ SGML/XML
- ▶ TEI
  - Text Encoding Initiative
  - TEI Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange
- ▶ CES, XCES
  - Corpus Encoding Standard

## Obsah korpusu

Co je v korpusu uloženo?

- ▶ text
- ▶ metainformace
- ▶ struktura dokumentu
  - odstavce, nadpisy, verše, věty
- ▶ značkování
  - informace o slovech
  - morfologie, základní tvary

## Tokenizace

Rozdělení textu do pozic

- ▶ token (pozice) = základní prvek korpusu
- ▶ většinou slovo, číslo, interpunkce
  - bude-li, don't
- ▶ může silně ovlivnit výsledek

## Vertikální text

- ▶ jednoduchý formát i jeho zpracování
  - každý token na samostatném řádku
  - struktury formou XML elementů
  - značkování odděleno tabulátorem
- ▶ podrobnosti
  - <http://www.fi.muni.cz/nlp/>
  - Informace pro současné a potenciální spolupracovníky
  - Textové korpusy
  - Popis vertikálů

## Zpracování textů na UNIXu

- ▶ coreutils
  - cat, head, tail, wc, sort, uniq, comm
  - cut, paste, join, tr
- ▶ grep
- ▶ awk
- ▶ sed / perl

## Příklady použití coreutils

- ▶ slovník z vertikálního textu

```
cut -f 1 -s desam.vert |sort |uniq -c \
|sort -rn >desam.dict
```

- ▶ jednoduchá tokenizace

```
tr -cs 'a-zA-Z0-9' '\n' <GPL >GPL.vert
cat GPL.vert |sort |uniq -c |sort -rn >GPL.dict
```

Korpusové manažery

nástroje na zpracování korpusů

- ▶ uložení textu
- ▶ editace/příprava textu
- ▶ značkování
- ▶ rozdělení do pozic (tokenizace)
- ▶ vyhledávání (konkordance)
- ▶ statistiky

Systém Manatee

- ▶ korpusový manažer
- ▶ přímo podporuje
  - uložení textu
  - vyhledávání (konkordance)
  - statistiky
- ▶ externí nástroje
  - značkování
  - rozdělení do pozic

Systém Manatee

hlavní zaměření

- ▶ velké korpusy
- ▶ rozsáhlé značkování
  - morfologické, syntaktické, metainformace
- ▶ návaznost na další aplikace/nástroje
  - korpusový editor, tvorba slovníků
- ▶ univerzálnost
  - různé jazyky, kódování, systémy značek

Klíčové vlastnosti

- ▶ modulární systém
- ▶ přístup z různých rozhraní
  - grafické uživatelské rozhraní (Bonito)
  - aplikační programové rozhraní (API)
  - příkazový řádek
- ▶ rozsáhlá data
  - až 2 mld. pozic
  - neomezeně atributů a metainformací
- ▶ rychlost
  - vyhledávání, statistiky

Klíčové vlastnosti

- ▶ multihodnoty
  - zpracování víceznačných značkování
- ▶ dynamické atributy
  - vyhledávání a statistiky na počítaných datech
- ▶ subkorpusy
- ▶ silný dotazovací jazyk
  - dotazy na všechny atributy, metainformace
  - pozitivní/negativní filtry

Klíčové vlastnosti

- ▶ frekvenční distribuce
  - víceúrovňová
  - všechny atributy a metainformace
- ▶ kolokace
  - různé statistické funkce

Sémantika

Sémantika a základní sémantické reprezentace

Aleš Horák

E-mail: hales@fi.muni.cz
 http://nlp.fi.muni.cz/poc.lingv/

Obsah:

- ▶ Sémantika
- ▶ Slovníky a encyklopedie
- ▶ Sémantické sítě
- ▶ Reprezentace slovesných valencí

studium významu – rozdílné, i když překrývající se přístupy různých vědeckých disciplín:

- ▶ **filosofie** – Jak je možné, že něco vůbec něco znamená? Jaký typ relace musí být mezi X a Y, aby X znamenalo Y? (filosofie jazyka)
- ▶ **psychologie** – psycholingvistika – experimentální studie, jak jsou významy reprezentovány v mysli a jaké mechanismy ovlivňují při kódování a dekódování zpráv (délka odezvy u konkrétní a abstrakt se liší)
- ▶ **neurologie** – jak jsou psychologické stavy a procesy implementovány na úrovni neuronů

Význam v jazyce

Rozdělení studia významu v jazyce:

- ▶ **lexikální sémantika**
- ▶ **gramatická sémantika** – větné fráze, slovtvorba
- ▶ **logická sémantika** – výroková, predikátová a vyšší logiky
- ▶ **lingvistická pragmatika**

entail = znamenat, vyplývat; nutnost a očekávanost

1. X přestal zpívat ?→? X nepokračoval ve zpěvu
2. X je kočka ?→? je zvíře
3. X je v jiném stavu ?→?X je žena
4. X je fyzikální objekt ?→? X má hmotnost
5. X je čtyřnožec ?→? X má čtyři nohy
6. X je žena Y ?→? X není dcera Y

Princip kompozicionality

Význam složeného tvrzení je funkcí významu jednotlivých komponent.

(je určován, je odhadnutelný, každá složka hraje význam?)
 omezení PK: idiomy, ustrnulé metafory, kolokace, klišé

listém je jazykový výraz, jehož význam není určen významy jeho částí (pokud existují), a který si tedy uživatel jazyka musí zapamatovat jako kombinaci formy a významu.

každý neodvozený **lexém** je listém.

Problémy při analýze přirozeného jazyka

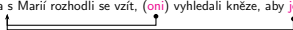
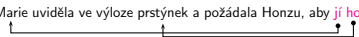
- ▶ víceznačnost
- ▶ anaforické výrazy
- ▶ indexické výrazy
- ▶ nejasnost
- ▶ nekompozicionalita
- ▶ struktura promluvy
- ▶ metonymie
- ▶ metafory

Víceznačnost

- ▶ *ambiguity*
- ▶ **víceznačnost** může být **lexikální**, **syntaktická**, **sémantická** a **referenční**
- ▶ lexikální – “stát,” “žena,” “hnát”
- ▶ syntaktická – “Jím špagety s masem.”
“Jím špagety se salátem.”
“Jím špagety s použitím vidličky.”
“Jím špagety se sebezapřením.”
“Jím špagety s přítelem.”
- ▶ sémantická – “**Jeřáb** je vysoký.” “Viděli jsme veliké **oko**.”
- ▶ referenční – “**Oni** přišli pozdě.” “Můžeš mi půjčit **knihu**?”
“Ředitel vyhodil dělníka, protože (**on**) byl agresivní.”

Anaforické a indexické výrazy

anaforické výrazy:

- ▶ *anaphora*
- ▶ používají **zájmena** pro odkazování na objekty zmíněné **dříve**
- ▶ “Poté co se Honza s Marií rozhodli se vzít, (**oni**) vyhledali kněze, aby **je** oddal.”

- ▶ “Marie uviděla ve výloze prstýnek a požádala Honzu, aby **jí ho** koupil.”

indexické výrazy:

- ▶ *indexicals*
- ▶ odkazují se na údaje v **jiných částech** promluvy
- ▶ “Já jsem **tady**.”
- ▶ “Proč **jsi to** udělal?”

Metafora a metonymie

metafora:

- ▶ *metaphor*
- ▶ použití slov v **přeneseném významu** (na základě podobnosti), často systematicky
- ▶ “Zkoušel jsem ten proces **zabít**, ale nešlo to.”
- ▶ “Bouře se **vzteká**.”

metonymie:

- ▶ *metonymy*
- ▶ používání **jména** jedné **věci** pro (často zkrácené) označení **věci jiné**
- ▶ “Čtu **Shakespeara**.”
- ▶ “**Chrysler** oznámil rekordní zisk.”
- ▶ “Ten **pstruh na másle** u stolu 3 chce další pivo.”

Nekompozicionalita

- ▶ *noncompositionality*
- ▶ příklady **porušení pravidla kompozicionality** u ustálených termínů nebo přednost jiného možného významu při určitých spojeních
- ▶ “aligátoří boty,” “basketbalové boty,” “dětských boty”
- ▶ “pata sloupu”
- ▶ “červená kniha,” “červené pero”
- ▶ “bílý trpaslík”
- ▶ “dřevěný pes,” “umělá tráva”
- ▶ “velká molekula”

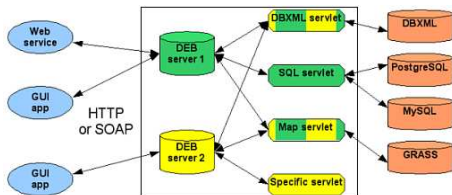
Slovníky a encyklopedie

- ▶ specifikace **formy**:
  - grafická podoba – alternativy, dělení, velká počáteční písmena
  - zvuková podoba – výslovnost a její alternativy, slabiky, přízvuk, výška
- ▶ **gramatické** (morfo-syntaktické) **informace** – slovní druh a příslušné gramatické kategorie, morfologický vzor?
- ▶ specifikace **významu** – hierarchie

slovník uvádí významy listěmů, encyklopedie informace o jejich denotátech
 specializované lexikony a encyklopedie (znalost odborníků a rozdílné předpoklady a pohledy)

DEB – platforma pro vývoj slovníků

- ▶ platforma pro vývoj systémů na psaní slovníků
  - <http://nlp.fi.muni.cz/projekty/deb2/>
  - pracuje s hesly ve formě XML struktury
- ▶ striktní klient-server architektura
- ▶ server
  - specializované moduly – *servlety*
  - databázové úložiště
- ▶ klient
  - jen jednoduchá funkcionalita
  - GUI i web rozhraní – postavený na *Mozilla Engine*

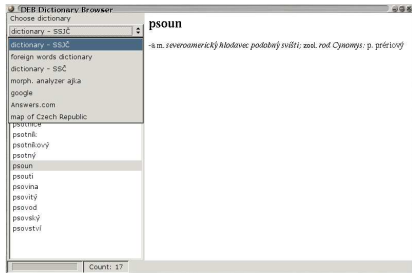

DEB používá komunikaci typu AJAX

DEBDict – příklad DEB klienta

jednoduchý klient původně určený pro demo základních funkcí

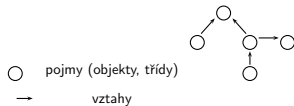
- ▶ dostupný jako instalovatelné rozšíření Firefoxu i jako vzdálená webová služba
- ▶ vícejazyčné uživatelské rozhraní (angličtina, čeština, další lze snadno doplnit)
- ▶ dotazy do několika XML slovníků s různou strukturou, výsledky jsou zpracovány XSLT transformací
- ▶ napojení na český morfologický analyzátor
- ▶ napojení na externí webové stránky (Google, Answers.com, Wikipedia)
- ▶ napojení na geografický informační systém – zobrazení geografických odkazů přímo na mapě

Sémantické sítě

sémantické sítě – reprezentace faktových znalostí (pojmy + vztahy)

- ▶ vznikly kolem roku 1960 pro reprezentaci významu anglických slov
- ▶ znalosti jsou uloženy ve formě grafu

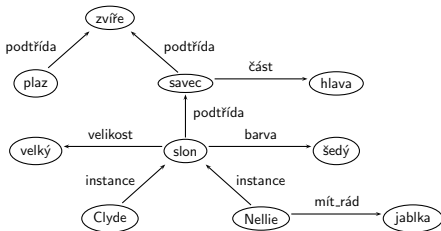

▶ nejdůležitější vztahy:

- **podtřída** (*subclass*) – vztah mezi třídami
- **instance** – vztah mezi konkrétním objektem a jeho rodičovskou třídou

jiné vztahy – část (*has-part*), barva, ...

Sémantické sítě – příklad

Dědičnost v sémantických sítích

- ▶ pojem sémantické sítě *předchází* OOP
- ▶ **dědičnost:**
  - jestliže určitá vlastnost platí pro třídu → platí i pro všechny její podtřídy
  - jestliže určitá vlastnost platí pro třídu → platí i pro všechny prvky této třídy
- ▶ určení hodnoty vlastnosti – rekurzivní algoritmus
- ▶ potřeba specifikovat i výjimky – mechanismus **vzorů** a **výjimek** (*defaults and exceptions*)
  - vzor – hodnota vlastnosti u třídy nebo podtřídy, platí ta, co je bliž objektu
  - výjimka – u konkrétního objektu, odlišná od vzoru

Dědičnost vztahů část/celek

- ▶ "krávy mají 4 nohy."
  - každá noha je částí krávy
- ▶ "Na poli je (konkrétní) kráva."
  - všechny části krávy jsou taky na poli
- ▶ "Ta kráva (na poli) je hnědá (celá)."
  - všechny části té krávy jsou hnědé
- ▶ "Ta kráva je šťastná."
  - všechny části té krávy jsou šťastné – neplatí
- ▶ lekce: některé vlastnosti jsou děděny částmi, některé nejsou explicitně se to vyjadřuje pomocí pravidel jako

$$\text{part-of}(x, y) \wedge \text{location}(y, z) \Rightarrow \text{location}(x, z)$$

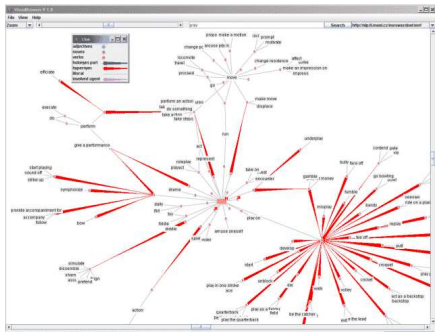
Vzory a výjimky – příklad

- ▶ "všichni ptáci mají křídla."
- ▶ "všichni ptáci umí létat."
- ▶ "ptáci se zlomenými křídly jsou ptáci, ale neumí létat."
- ▶ "tučňáci jsou ptáci, ale neumí létat."
- ▶ "kouzelní tučňáci jsou tučňáci, kteří umí létat."
- ▶ kdo umí létat:
  - "Tweety je pták."
  - "Petřík je tučňák."
  - "Penelope je kouzelný tučňák."
- ▶ všimněte si, že víra v hodnotu vlastnosti objektu se může měnit s příchodem nových informací o klasifikaci objektu

Aplikace sémantických sítí

(Princeton) **WordNet** – <http://wordnet.princeton.edu/>

- ▶ sémantická síť 100.000 (anglických) pojmů, zachycuje:
  - synonyma, antonyma (významově stejná/opačná)
  - hyperonyma, hyponyma (podtřídy)
  - odvozenost a další jazykové vztahy
- ▶ tvoří se **národní wordnety** (navázané na anglický WN)
- ▶ český wordnet – cca 30.000 pojmů
- ▶ nástroj na editaci národních wordnetů – DEBVisDic, vyvinutý na FI MU
- ▶ VisualBrowser –
  - <http://nlp.fi.muni.cz/projekty/visualbrowser/>
  - nástroj na vizualizaci (sémantických) sítí, vznikl jako DP na FI MU

Uvod do počítačové lingvistiky 10/11

21 / 27

Reprezentace slovesných valencí

České valenční lexikony

Uvod do počítačové lingvistiky 10/11

22 / 27

Reprezentace slovesných valencí

Valenční lexikon VerbaLex

České valenční lexikony

zdroje (lexikony) slovesných valencí:

- ▶ syntaktické valenční rámce **Brief** (FI MU, od 1997) cca 15,000 sloves:
lámat <v>hPTc4,hPTc4-hTc7,hPc3-hTc4

- ▶ valenční rámce v **českém wordnetu** (FI MU 2000), cca 3,000 slovesných literálů (sloveso+význam):

```
synset: lámat:3, dobývat:1, těžít:2
valence: kdo1*AG(person:1)=co4*SUBS(substance:1)
valence: co1*AG(institution:1)=co4*SUBS(substance:1)
```

- ▶ pražský lexikon **Vallex 1.0**, na začátku roku 2005 cca 1,000 sloves (teď snad až 4,000):

```
~ impf: lámat
+ ACT(1;obl) PAT(4;obl)
```

Valenční lexikon VerbaLex

- ▶ vznikl na začátku roku 2005, využívá všech dostupných zdrojů aktuálně se do něj doplňují slovesa z Briefu
- ▶ edituje se v jednoduchém textovém formátu, který se pro další zpracování převádí do XML
- ▶ vlastnosti:
  - dvouúrovňové sémantické role
  - odkazy na hypero/hyponymickou hierarchii v českém wordnetu
  - odlišení životnosti a neživotnosti větných členů
  - implicitní pozice slovesa
  - valenční rámce se odkazují na číslované významy sloves
- ▶ exporty z XML do HTML pro prohlížení a PDF pro tisk

VerbaLex v HTML

The screenshot shows the VerbaLex web interface. At the top, there are navigation tabs: 'alphabet', 'an link', 'verb class', 'functions', 'forms', 'aspect', 'complexity', and 'miscel'. A search bar is present with a search button and a home/help link. On the left, there is a vertical list of verb classes (A through Ž) with counts in parentheses. The main content area displays the entry for 'dobývat¹ / těžit² / lámat³'. It includes the verb forms, a frame with grammatical information (AG-person:1, VERB, SUBS-substance:1, obi, coi), an example sentence 'ned: lámal v dolech kámen', and synonyms. The interface is designed for linguistic analysis and search.

Samostatný úkol – VerbaLex

- ▶ veškerá práce probíhá na serveru laboratoře NLP – aurora.fi.muni.cz, kromě DEB aplikací (jdou i vzdáleně)
- ▶ krátký fragment Briefu ve formátu VerbaLexu editace příkazem `'/nlp/verbaLex/bin/verbaLex.sh IB030'`
- ▶ doplnit všechny údaje valenčních rámců pro uvedená slovesa
- ▶ návody viz <http://nlp.fi.muni.cz/verbaLex/> → HTML → Help + v něm uvedené odkazy
- ▶ S využitím zdrojů:
  - VerbaLex – <http://nlp.fi.muni.cz/verbaLex/>
  - DEBDict – spuštění ve Firefoxu, viz předchozí popis DEB platformy
  - DEBVisDic – instalace a následně spuštění ve Firefoxu instalační balíky pro DEBDict i DEBVisDic jsou na [http://nlp.fi.muni.cz/projects/deb2/clients/přístup pro DEBDict i DEBVisDic je přes login/heslo = ib030/ib030](http://nlp.fi.muni.cz/projects/deb2/clients/přístup%20pro%20DEBDict%20i%20DEBVisDic)
  - korpus SYN2000 (Bonito, Word Sketches) – <http://corpora.fi.muni.cz/syn2k/>, login/heslo = ib030/ib030

Samostatný úkol – NLTK

jiná možnost úkolu - nutné nahlásit předem:

- ▶ **NLTK, Natural Language Toolkit**, nltk.sourceforge.net
- ▶ naprogramování ukázkového příkladu algoritmu z přednášky
- ▶ algoritmus musí být předveden na datech pro češtinu
- ▶ je možné i převzít hotový ukázkový příklad a upravit jej pro češtinu
- ▶ stačí krátký, ale smysluplný "výukový" příklad
- ▶ nutné nahlásit **do 8.5. e-mailem** na hales@fi.muni.cz včetně stručného popisu zvoleného algoritmu, tato volba musí být schválena přednášejícím
- ▶ při nenahlášení NLTK úkolu se předpokládá řešení VerbaLex úkolu
- ▶ obě varianty úkolu musí být odevzdány (tj. poslána informace o dokončení úkolu e-mailem na hales@fi.muni.cz se **Subject: IB030 – odevzdání úkolu**) **před termínem zkoušky**

Intenzionální sémantika, reprezentace znalostí

Aleš Horák

E-mail: hales@fi.muni.cz
http://nlp.fi.muni.cz/poc.lingv/

Obsah:

- ▶ Intenzionální sémantika
- ▶ Reprezentace znalostí

Logická analýza přirozeného jazyka

logická analýza PJ – analýza významu výrazů (vět) PJ
 přirozený jazyk = nástroj pojmového uchopení reality
 pojem – kritéria/procedury umožňující identifikovat různé konkrétní a abstraktní objekty

např. "planeta" – třída nebeských těles s určitými charakteristikami – obíhá po oběžné dráze kolem slunce, není zdrojem světla, ...

- ▶ pojem $\neq$ výraz – např. výrazy v různých jazycích často reprezentují stejný pojem (pojem("prvočíslo") $\equiv$ pojem("prime number"))
- ▶ pojem $\neq$ představa – představa je subjektivní, pojem je objektivní
- ▶ pojmy mohou identifikovat různé objekty:
  - jedno individuum – **individuální pojmy** (např. Petr, Pegas, prezident ČR)
  - třídu objektů – **vlastnost** (např. červený, šelma, hora)
  - n -člennou relaci – **vztah** (např. otec (někoho), křivdit (někdo někomu))
  - pravdivostní hodnotu – **propozice** (např. v Brně prší)
  - funkcionální přiřazení – **empirické funkce** (např. rychlost)
  - číslo – (fyzikální) **veličiny** (např. rychlost světla)

Omezenost predikátové logiky 1. řádu

dva omezující rysy:

- ▶ nedostatečná expresivita
- ▶ extenzionalismus

Expresivita: vyjadřovací síla jazyka

"Je-li barva stropu pokoje č. 3 uklidňující, je pokoj č. 3 vhodný pro pacienta X a není vhodný pro pacienta Y."

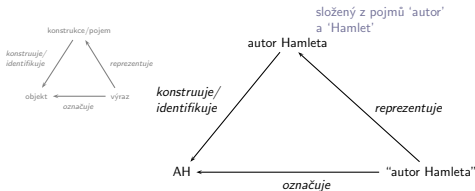
analýza ve výrokové logice:

$P \Rightarrow (Q \wedge \neg R)$ P "Barva stropu pokoje č. 3 je uklidňující."
 Q "Pokoj č. 3 je vhodný pro pacienta X."
 R "Pokoj č. 3 není vhodný pro pacienta Y."

analýza v PL1:

$U(B) \Rightarrow (V(P, X) \wedge \neg V(P, Y))$ U   třída uklidňujících objektů
 B   individuum 'barva stropu pokoje č. 3'
 V   relace mezi individuy 'být vhodný pro'
 P   individuum 'pokoj č. 3'
 X, Y   individua 'pacient X' a 'pacient Y'

Vztah pojmu a výrazu

ve zjednodušené podobě: pojem odpovídá **logické konstrukci**

funkce ukazující v našem světě
na Williama Shakespeara

Nedostatečná expresivita PL1 – pokrač.

Červená barva je krásnější než hnědá barva. Kostka je červená.

analýza v PL1:

$Kr(\check{C}_1, H)$ $\check{C}_2(Ko)$

$\check{C}_1$ individuum 'červená barva'

$\check{C}_2$ vlastnost individuí 'být červený' (třída červených objektů)

nelze vyjádřit $\check{C}_1 \equiv \check{C}_2$

Extenzionalismus PL1

Varšava

hlavní město Polska

- Varšava – **jméno individua**, jasně identifikovatelné a odlišitelné
- hlavní město Polska – **individuová role**, momentálně identifikuje Varšavu, ale dříve to byl i Krakov

'hlavní město Polska':

- ▶ závisí na světě a čase
- ▶ pochopení významu, ale není vázané na znalost obsahu – tj. **význam** na světě a čase **nezávislý**

číslo X je větší než číslo Y

budova X je větší než budova Y

matematické větší než – **relace** dvojic čísel, pevně daná

empirické větší než – **vztah** dvou individuí, který se může měnit v čase (otec a syn)

Extenzionalismus PL1 – pokrač.

ano

V Brně prší

ano – **pravdivostní hodnota true**

V Brně prší – **propozice** – označuje pravdivostní hodnotu, která se mění (alespoň) v čase

i když hodnota někdy závisí na světě a čase, samotný význam na nich nezávisí

Extenze a intenze

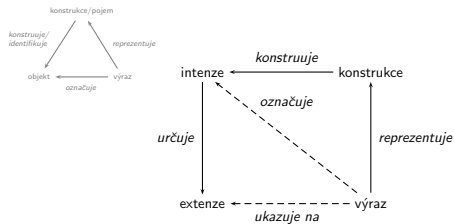
Definujeme:

- ▶ **intenze** – objekty typu funkcí, jejichž hodnoty závisí na světě a čase
- ▶ **extenze** – ostatní objekty (na světě a čase nezávislé)

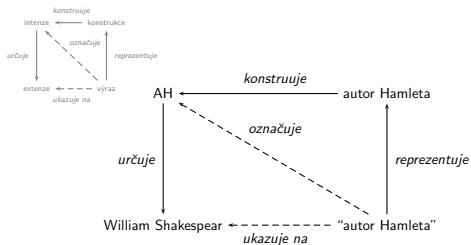
Časté extenze a intenze:

<i>extenze</i>	<i>intenze</i>
individua	individuové role
třídy	vlastnosti
relace	vztahy
pravdivostní hodnoty	propozice
funkce	empirické funkce
čísla	veličiny

Rozšířený vztah výrazu a významu u intenzí

Rozšířený vztah výrazu a významu u intenzí

Transparentní intenzionální logika

- ▶ *Transparent Intensional Logic*, TIL
- ▶ **logický systém** speciálně navržený pro zachycení **významu výrazů PJ**
- ▶ autor **Pavel Tichý**: *The Foundations of Frege's Logic*, de Gruyter, Berlin, New York, 1988.
- ▶ obdobná teorie – *Montagueho intenzionální logika* – Tichý ukazuje její nedostatky
- ▶ Tichý vychází z myšlenek – *Gottlob Frege* (1848 – 1925, logik) a *Alonzo Church* (1903 – 1995, teorie typů)
- ▶ vlastnosti:
  - rozvětvená **typová hierarchie** (s typy **vyšších řádů**)
  - **temporální**
  - **intenzionální** (intenze $\times$ extenze)
- ▶ **transparentost**:
  1. nositel významu (**konstrukce**) není prvek formálního aparátu, tento aparát pouze *studuje* konstrukce
  2. zachycení intenzionality je přesně popsáno z matematického hlediska

otázka:

Jak zapíšeme znalosti o problému/doměně?

Když je zapíšeme, můžeme z nich mechanicky odvodit nová fakta?

- ▶ **reprezentace znalostí** (*knowledge representation*) – hledá způsob vyjádření znalostí počítačově zpracovatelnou formou (za účelem odvozování)
- ▶ **vyvozování znalostí** (*reasoning*) – zpracovává znalosti uložené v **bázi znalostí** (*knowledge base, KB*) a provádí **odvození** (inference) nových závěrů:
  - odpovědi na dotazy
  - zjištění faktů, které vyplývají z faktů a pravidel v KB
  - odvodit akce, která vyplývá z dodaných znalostí, ...

Reprezentace znalostí

proč je potřeba speciální **reprezentace znalostí**?

vnímání lidí × vnímání počítačů

▶ člověk

- ▶ když dostane novou věc (třeba pomeranč) – **prozkoumá** a **zapamatuje** si ho (a třeba sni)
- ▶ během tohoto procesu člověk zjistí a uloží všechny základní vlastnosti
- ▶ později, když se **zmíní** daná věc, vyhledají se a připomenou uložené informace

▶ počítač

- ▶ musí se spolehnout na informace od lidí
- ▶ jednodušší informace – přímé **programování**
- ▶ složité informace – zadané v **symbolickém jazyce**

Volba reprezentace znalostí

kteřá **reprezentace znalostí** je **nejlepší**?

Pro řešení skutečně obtížných problémů musíme použít několik různých reprezentací. Důvodem pro to je to, že každý typ datových struktur má své přínosy i nedostatky a žádná z nich není adekvátní pro všechny různé funkce používané v tom, čemu říkáme "zdravý rozum" (common sense).

– Marvin Minsky

Reprezentace znalostí pomocí logiky nebo sém. sítí

Logika:

- ▶ znalosti uloženy ve formě **logických formulí**
- ▶ vyvozování nových znalostí = hledání **důkazu**

Sémantické sítě:

- ▶ reprezentace faktových znalostí (pojmy + vztahy)
- ▶ znalosti jsou uloženy ve formě grafu
- ▶ nejdůležitější vztahy:
  - **podtřída** (*subclass*) – vztah mezi třídami
  - **instance** – vztah mezi konkrétním objektem a jeho rodičovskou třídou
- ▶ jiné vztahy – část (*has-part*), barva, ...

Rámce

Rámce (*frames*):

- ▶ varianta sémantických sítí
- ▶ velice populární pro reprezentaci znalostí v expertních systémech
- ▶ všechny informace relevantní pro daný pojem se ukládají do univerzálních struktur – **rámčů**
- ▶ stejně jako sémantické sítě, rámce podporují dědičnost
- ▶ OO programovací jazyky vycházejí z teorie rámčů

Rámce – příklad

rámec obsahuje **objekty**, **sloty** a **hodnoty slotů**

příklady rámců:

savec:

podtřída: zvíře
část: hlava
*má_kožich: ano

slon:

podtřída: savec
*barva: šedá
*velikost: velký

Nellie:

instance: slon
mít_rád: jablka

Sémantické sítě × rámce

sémantické sítě	rámce
uzly	objekty
spoje	sloty
uzel na druhém konci spoje	hodnota slotu

deskripční logika – logický systém, který manipuluje přímo s rámci

* * označuje **vzorové hodnoty**, které mohou měnit hodnoty u podtříd a instancí

Pravidlové systémy

- ▶ snaha zachytit **produkčními pravidly** znalosti, které má expert
- ▶ obecná forma pravidel

IF podmínka
THEN akce

- podmínky – booleovské výrazy, dotazy na hodnoty **proměnných**
- akce – nastavení hodnot proměnných, příznaků, ...
- ▶ důležité vlastnosti:
  - znalosti mohou být strukturovány do modulů
  - systém může být snadno rozšířen přidáním nových pravidel beze změny zbytku systému

Pravidlová báze znalostí – příklad

pravidla pro **oblékání**:

pravidlo 1 IF X je seriózní
AND X bydlí ve městě
THEN X by měl nosit sako

pravidlo 2 IF X je akademik
AND X je společensky aktivní
AND X je seriózní
THEN X by měl nosit sako a kravatu

pravidlo 3 IF X bydlí ve městě
AND X je akademik
THEN X by měl nosit kravatu

pravidlo 4 IF X je podnikatel
AND X je společensky aktivní
AND X je seriózní
THEN X by měl nosit sako, ale ne kravatu

společenská pravidla:

pravidlo 5 IF X je podnikatel
AND X je ženatý
THEN X je společensky aktivní

pravidlo 6 IF X je akademik
AND X je ženatý
THEN X je seriózní

profesní pravidla:

pravidlo 7 IF X učí na univerzitě
OR X učí na vysoké škole
THEN X je akademik

pravidlo 8 IF X vlastní firmu
OR X je OSVČ
THEN X je podnikatel

Expertní systémy

- ▶ aplikace pravidlových systémů
- ▶ zaměřeny na specifické oblasti – medicínská diagnóza, návrh konfigurace počítače, expertíza pro těžbu ropy, ...
- ▶ snaha zachytit **znalosti experta** pomocí pravidel ale znalosti experta zahrnují – postupy, strategie, odhady, ...
- ▶ expertní systém musí pracovat s procedurami, nejistými znalostmi, různými formami vstupu
- ▶ vhodné oblasti pro nasazení expertního systému:
  - **diagnóza** – hledání řešení podle symptomů
  - **návrh konfigurace** – složení prvků splňujících podmínky
  - **plánování** – posloupnost akcí splňujících podmínky
  - **monitorování** – porovnání chování s očekávaným chováním, reakce na změny
  - **řízení** – ovládání složitého komplexu
  - **předpovědi** – projekce pravděpodobných závěrů z daných skutečností
  - **instruktáž** – inteligentní vyučování a zkoušení studentů

Nejistota a pravděpodobnost

definujeme akci A_t jako “**Vyrazit na letišti t hodin před odletem letadla.**”
jak najít odpověď na otázku “*Dostanu se akci A_t na letišti včas?*”

problémy:

1. částečná pozorovatelnost (stav vozovky, záměry ostatních řidičů, ...)
2. šum v senzorech (hlášení o dopravní situaci)
3. nejistota výsledků akcí (píchnutí kola, ...)
4. obrovská složitost modelování a předpovědi dopravní situace

čistě logický přístup tedy:

- ▶ riskuje chybu – “ A_5 mě tam dostane včas.”
- ▶ vede k závěrům, které jsou příliš slabé pro rozhodování: “ A_5 mě tam dostane včas, pokud nebude na dálnici nehoda a pokud nebude přšet a jestli nepíchnu kolo ...”

Metody pro práci s nejistotou

- ▶ **defaultní/nemonotónní logika**
Předpokládáme, že nepíchnu cestou kolo.
Předpokládáme, že A_5 bude OK, pokud se nenajde protipříklad.
- ▶ **pravidla s faktory nejistoty**
 $A_5 \mapsto_{0.3}$ dostat se na letišti včas.
zalévání $\mapsto_{0.99}$ mokrý trávník
mokrý trávník $\mapsto_{0.7}$ déšť
- ▶ **pravděpodobnost**
Vzhledem k dostupným informacím, A_3 mě tam dostane včas s pravděpodobností 0.05.

Pravděpodobnost

běžná lidská tvrzení o pravděpodobnosti **shrnují** následky

- ▶ **lenosti** – nepodařilo se vypočítat všechny výjimky, podmínky, ...
- ▶ **neinformovanosti** – nedostatek relevantních údajů, počátečních podmínek, ...

subjektivní × **Bayesovská** pravděpodobnost:

- ▶ pravděpodobnostní vztah mezi tvrzením a jeho pravdivostí vzhledem k podmínkám:

$$P(A_5 | \text{žádné hlášené nehody}) = 0.5$$

nejedná se o vyjádření **pravděpodobnostní tendence** (ale může se získat ze znalostí podobných případů v minulosti)

- ▶ pravděpodobnost tvrzení se může měnit s novými (vstupními) podmínkami:

$$P(A_5 | \text{žádné hlášené nehody, je 4:00 ráno}) = 0.63$$

Vyvozování z nejistých znalostí

- ▶ použití **náhodných proměnných** (*random variables*) – funkce, která vzorkům přiřazuje hodnoty
- ▶ **distribuce pravděpodobností** náhodné proměnné = (vektor) pravděpodobnost(i), že daná náhodná proměnná bude mít určitou konkrétní hodnotu

náh. prom. *Odd* – výsledek hodu kostkou bude lichý

náh. prom. *Weather* – jaké bude počasí (slunce, déšť, mraky, sníh)

$Odd(1) = true$ $Weather(21.11.2005) = déšť$

distribuce pravděpodobností proměnných *Odd* a *Weather*

$$P(Odd = true) = 1/6 + 1/6 + 1/6 = 1/2$$

$$P(Odd) = \langle 1/2, 1/2 \rangle$$

$$P(Weather) = \langle 0.72, 0.1, 0.08, 0.1 \rangle$$

- ▶ pravidla pro výpočet pravděpodobnosti logicky souvisejících událostí

$$P(a \vee b) = P(a) + P(b) - P(a \wedge b)$$

Bayesovské pravidlo pro vyzovování

pravidlo pro **podmíněnou pravděpodobnost** – $P(a|b) = \frac{P(a \wedge b)}{P(b)}$ if $P(b) \neq 0$
Bayesovské pravidlo pro určení **diagnostické** pravděpodobnosti ze znalosti **příčinné** pravděpodobnosti:

$$P(\text{Příčina}|\text{Následek}) = \frac{P(\text{Následek}|\text{Příčina})P(\text{Příčina})}{P(\text{Následek})}$$

např. *ZMB* zánět mozkových blan, *ZK* ztuhlý krk:

$$P(zmb|zk) = \frac{P(zk|zmb)P(zmb)}{P(zk)} = \frac{0.8 \times 0.0001}{0.1} = 0.0008$$

vyvozování =

1. rozdělení akce na **atomické události**
2. zjištění pravděpodobností atomických událostí
3. výpočet/odvození pravděpodobností pomocí **složených distribucí pravděpodobností** (*joint probability distribution*)